

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi
Klasik Türk Edebiyatı Özel Sayısı
Journal of Academic Language and Literature
(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 3, Ekim/October 2022)

Sadık ARMUTLU

Doç Dr., Ağrı İbrahim Çeçen
Üniversitesi
sadikarmutlu44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3281-6245>

**Erken Dönem Fars Şiirinde Kalenderiler
ve Kalenderilik Olgusu**

*Ghalandaries and The Fact of Galendary in Early Period
Poetry*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 29.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.10.2022

Atıf/Citation

Armutlu, S. (2022). Erken Dönem Fars Şiirinde Kalenderiler ve Kalenderilik Olgusu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(3), 27-68. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150652>

Armutlu, S. (2022). Ghalandaries and The Fact of Galendary in Early Period Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 6(3), 27-68. <https://doi.org/10.34083/akaded.1150652>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Bu makale Creative Commons [Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (CC BY-NC-SA 4.0)

Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Öz

Melamîlik'ten hareketle düşün dünyasını şekillendiren Kalenderîlik, 11-13. asırlarda İslam dünyasında görülmeye başlamış irfanî bir ekoldür. Doğuşuyla birlikte, pek çok niteliklerini Klasik Türk şiirine de aktarmış, böylece zengin bir edebi söylemin oluşmasını da sağlamış, bu da Fars irfanî şiirinin gerek başlangıcında gerekse-sonrasında âdeta çığır açmıştır. Kalenderî algısı olarak ele alınıp işlenen bu olgununun ilk örneklerini, Ebû Sa'îd Ebu'l-hayr, Baba Tâhir gibi ünlü şairler vermişlerdir. Ancak Kalenderî şiirin temeli, Senâ'î ile atılmış ve onunla başlamıştır. Senâ'î ve Attâr'la birlikte bu kavramlar, tasavvufî olgular doğrultusunda "kalender" veya "kalenderiyât" olarak bir tür boyutuna ulaşmıştır. Birçok Fars şairi de bu olguyu benimseyip geliştirmişlerdir. Bu kavramların kullanımı ise Hâfîz'da hem olgunluk hem de güzellik boyutuyla en üst seviyeye ulaşmıştır. Böylece Klasik Türk şiirine ayyaşlık, harabata yönelme, bâzâr-ı kalenderî, kallaş ve kalender gibi pek çok kalenderî kavram katılmıştır. Bunlar Klasik Türk şiirindeki derbeder âşık tipinin de önemli niteliklerindedir. Bu makalede; Fars şiirindeki Kalenderîler ve kalenderlik olgusu, kalenderî söyleme katkı sağlayan Fars şairleri ile temel kalenderî kavramları doğrultusunda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalenderî, Fars şiiri, Fars şairleri, temel kavramlar.

Abstract

Ghalandarieh (unconventionality), which shapes the world of thought based on Malamatiyya, is a school that started to emerge in the Islamic world in the 11-13.th century. With its birth, it transferred many of its qualities to poetry and created a rich literary discourse. Ghalandarieh Kalenderism literally broke new ground in classical Persian poetry and afterward. It created a very rich literature in Persian poetry. Famous poets such as Abu Sa'id Abu'l-Khayr and Baba Tahir gave the first examples of this phenomenon, which was handled and processed as the perception of Ghalandarieh. However, the foundation of Ghalandarieh poetry started with Senâî. Together with Senâî and Attâr, these concepts reached a kind of dimension as "Ghalandar" or "Ghalandarieh" in line with mystical facts. Many Persian poets have also developed this phenomenon. The use of these concepts, on the other hand, reached the highest level in terms of both maturity and beauty in Hafiz. Thus, many Ghalandarieh concepts such as drunkenness, tending to ruin, bazâr-ı ghalandarieh, gallash, and ghalandar have been added to poetry. These are among the important characteristics of the roguery lover type in poetry. In this article, the phenomenon of Ghalandarieh in Ghalandar and Persian poetry has been examined in line with the concepts and basic Ghalandarieh concepts of Iranian poets who contributed to the Ghalandarieh iscourse.

Keywords: Ghalandarieh, Ghalanderies, Persian poetry, Persian poets, basic concepts.

Giriş

Kalenderîlik, belirli bir süreç içerisinde ortaya çıkan bir olgudur. Bu olgunun başlangıcı, ağırlıklı olarak Abbasiler döneminde sosyal, kültürel ve ekonomik yapının şekillenmesi sonucunda ortaya çıkan ve tasavvuf olarak nitelenen bir harekete dayanır. Başka bir ifadeyle “Abbasî döneminde devam eden iç siyasi bunalımlar ve bunun sonunda sosyal düzeni sarsan buhranlar, tasavvufun bütün bu olumsuzluklarına karşı mistik bir tepki olarak gün yüzü görmesine sebep olmuş görünmektedir” (Ocak, 1992, s. 3). Zühhd ve takvayı esas alan tasavvuf anlayışına karşı, IX. yüzyılda Horasan’dan Maverâünnehir’e kadar yayılan geniş bir coğrafi alan içinde ortaya çıkan ve sonraki yüzyıllar boyunca etkisini sürdüren Melamîlik (Azamat 2001, s. 253) denilen bir anlayış ortaya çıktı. Diğer bir söylemle geniş bir Müslüman coğrafyada meydana gelen sosyo-ekonomik ve kültürel çalkantılar, zühde dayalı tasavvuf anlayışı içinde yeni bir muhalefet kanadının oluşmasına yol açtı ve Melamîlik adıyla bilinen bir akım Horasan ve Maverâünnehir’de ortaya çıktı (Ocak, 1992, s. 4). Geniş bir yayılma alanı bulan bu sufi ekolün, pek çok tarikatı etkilediği bir gerçeklik olarak dursa da bu akımın Kalenderîlik’i oluşturduğu düşüncesi hususunda bilim çevrelerince tam bir kaniya varıldığı görülmektedir (Sevimli, 2021, s. 19). Tam bu noktada Kalenderîlik; tıpkı Melâmîlik gibi, tasavvuf zihniyetinden yaşayış tarzına, kılık kıyafetinden İslami kaidelere bakış açısına kadar her yönüyle içinde yaşadığı siyasi ve toplumsal düzeni dışlayan bu zümreler içerisinde doğup geliştiği için, Melâmîlik ile Kalenderîliğin iç içe girdiği söylenebilir. Hatta ilk kalenderler, Melamî şeyhleri arasından çıkmıştır diyebiliriz (Ocak, 1992, s. 5-17). Aynı davranış biçimleri ve söylemleri barındırmaları, kılık kıyafetlerindeki-ortak noktaların çok olması ve benzeri özelliklerden dolayı, her iki topluluğu birbirinden ayırmada zorluk çekilmiştir.

Kalenderîliğin kuruluş tarihi, her ne kadar tam olarak bilinmese de bu konudaki kaynakların verdiği bilgiye göre kurucusu Cemâleddîn-i Sâvî (ö. 1232)’dir. Ancak Sâvî’yi, ilk Kalenderî olarak kabul etmek yerine, onu anılan harekete bir sistem ve yön veren, doktrinleştiren isim olarak değerlendirmek daha doğru gibi görünmektedir (Bolat, 2003, s. 300). XIII. yüzyılda zümre olmaya başlayan Kalenderîlerin, başta eski Hind ve İran mistisizmi ve mistik çevrelerinden yani Budist, Zerdüşti veya Maniheizt kültürlerden etkilenmiş olduğu görüşü benimsenmiştir (Ocak, 1992, s.6-11; Bolat, 2003, s. 300, Sevimli, 2020, s. 32-33).

Kalenderîlik üzerine çalışanlar, kalenderîlerin tarihsel süreçlerini daha çok iki grup üzerinden değerlendirmişlerdir. Buna göre birinci grup, Melamîlerin ardından gidenlerdir. Bunlar, Melamî olarak şöhret bulmuşlar ve Kalender olarak adlandırılmışlardır. Diğer grup da melamet usul ve adabını kaybetmiş olup sufilere sufi olarak hem benimsemedikleri hem de görmedikleri kimselerdir. Bunlardan ikinci grup, İslam coğrafyasında daha çok Kalenderî olarak tanınıp bilinmişlerdir. Civanmertliği şiar edinip lenger-nişin olan Kalenderîlerin ayinlerinde, tasavvufi

renkler de görülmektedir. Başka bir ifadeyle; birinci grubun aksine bunlar, sufilerden olup civanmerdî ahlakından etkilenmişler ve tasavvufun etkisi altında kalmışlardır. Hatta bunların geleneklerinde, fütüvvet ilkelerinden başka bir şey yoktu. Fütüvvete sıkıca bağlanmışlardı. Lenger denilen mekânlarda oturup fütüvvet şarabı içiyorlardı. Bu grup, özellikle tarih kitaplarında, fesat ve ehliyetsiz kişiler olarak şöhret bulmuşlardır. Bu şöhret, daha çok onların âdet ve geleneklerinde İslâm'ın haram gördüğü ve İslâm dışı kaideleri meslek haline getirmiş olduklarından ileri gelmiştir. Bu grupta yer alanların çoğu, bozguncu ve kural tanımayan hâllerini inkar da etmemişlerdir (Efşârî, 1374, s. 47).

1. Genel Olarak Kalenderî ve Melamet İlişkisi

Melamet fikriyle bağlantılı olup onun bir uzantısı olarak kabul edilen-hareketlerden biri, belki de en önemlisi, hiç şüphesiz Kalenderîlik'tir. Genel hatlarıyla, yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkıp dünyaya ehemmiyet vermeyen, sahip olduğu bu düşünce tarzını, gündelik yaşantısında da net olarak açığa vuran akımın adı Kalenderîlik'tir. Genel özellikleriyle Melamîlik ise, Tanrı ile beraber olmak için sırrını gizlemek, yakınlık ve kulluk adına kendini kınamak (levm, melamet), halka yalnız kusur ve kabahatlerini gösterip iyiliklerini gizlemek suretiyle onların kınamasını sağlamak demektir. Homojen bir yapı arz etmeyen Kalenderîlerin bir kısmı, tam anlamıyla ibaha yolunu tutan, toplumun değerlerine ve dinin kurallarına aldırış etmeyen, bekar serserilerden oluşan, manevi bir nihilizme hatta korkunç bir immoralizme sebebiyet veren, panteist ve müfrit Şîî temayüller taşıyan zümrelerden oluşurken, bir kısmı da kökleri Baba Tâhir-i Uryân (ö. 1032), Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr'a (ö. 1049) kadar uzanan ve Şems-i Tebrîzî (ö. 1247), Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 1238) ve Fahreddîn-i Irâkî (ö. 1289) gibi zevat ile meşhur olan orijinal tasavvufi fikirlere sahip belirgin şahsiyetlerden oluşmaktaydı.

Doktrinlerinin temelini fakr, tecerrüd ve melâmet anlayışlarının oluşturduğu bilinen Kalenderîlerin, fakr ve tecerrüd anlayışlarının bir sonucu olarak yarı çıplak bir tarzda giyindikleri ve üstlerinde bazı aksesuarlar taşıdıkları, bu suretle de diğer tarikat mensuplarından hemen fark edildikleri bilinmektedir. Zahirî ziynetlerden arınmayı temsil etmek üzere saç, sakal, bıyık ve kaşları kazıttıkları, gezginci oldukları, dilendikleri, bekâr yaşadıkları, genç ve güzel yüzlü delikanlıları, mahbûb ve maşûk edindikleri, def ve kudümler eşliğinde ateşin etrafında raksettikleri, vecde gelebilmek için esrar kullandıkları, şer'î ibadetlere karşı ilgisiz oldukları ve bu konuda ibâhî bir tavır sergiledikleri müşahede edilmektedir (Sevimli 2021, s.177-180). Benzer durum Melamîlik'te de var olduğundan, hakiki olan Melamîlik ve Kalenderîlik ile yanlış olan Melamîlik ve Kalenderîlik hususunda, Sühreverdî ve Câmî'nin eserlerinde Melamîlik-Kalenderîlik mukayesesi yaparak, meydana gelen dejenerasyonu izaha çalıştıkları görülmektedir.

Melamî, ibadetlerini gizlemeye çalışırken, Kalenderî, âdetleri bozup onların dışında davranmaya çalışır. Melamî, iyilik ve hayır kapılarına sarılır, üstünlüğün ancak bu şekilde davranmakla sağlanacağını kabul eder. Buna rağmen bütün amel ve hallerini başkalarından gizlemeye çalışır. Melamî, kendisini görünüş olarak halktan ayırmaz, çünkü bu sayede kendi halini gizleyerek tanınmamayacaktır. Kalenderî ise, amel ve hâlinin bilinip bilinmemesine önem vermez. Onda belli bir kıyafet giyme kaygısı da yoktur. Onun için önemli olan kalp temizliğidir. Konuyla ilgili hemen bütün kaynaklar, Kalenderîlerin, genelde ibahî bir tutum içerisinde olduklarını, kural dışılığı da bir kural olarak kabul ettiklerini kaydetmektedir. Makrizî (ö. 1441), Kalenderîleri, dünya malına önem vermeyip onu biriktirmeyen, ibadeti ve riyazeti gerekli görmeyen, farzların dışında başka bir ibadeti yerine getirmeyen, her şeyi mubah sayan, azimetlere aldırış etmeyen, gününü gün eden, yaşadığı devrin örf ve âdetlerine uymayan, ahlakî gelenekleri önemsemeyen gezici dervişler olarak tanımlamıştır. Aynı anlayış, kalender-nâme başlıklı kitaplarda da görülmektedir. Buna göre onlar: İbadetlerimizi inkâr ediyoruz. Dünyanın hayır ve şerrinden asude, cennet ve cehennemden kurtulmuş, ne şöhretin tasasını çekiyoruz ne de kötü adlılığın derdini. Temiz bir tabiata sahibiz. Neşesiz, eğlencesiz ve şarapsız olamayalım, raks edelim, sema yapalım ve neşelenelim. Sevgililerle oynaşan, şarap içen kimseleriz, her ne olursak olalım iyi bir taifeyiz. Sevgiliyle, kadehle arkadaşız. Evet, ne yapalım biz böyleyiz, şeklinde tarif edilmektedirler.

Bütün bunların yanında kendisini toplumsal hayattan soyutlamayan Melamî, genellikle ticaret ile ilgilenirken, Kalenderî, halktan ayrı bir yaşantı sürerek dilenmeyi meslek edinmiştir. Melamî, alelade bir giysiye bürünmüşken, Kalenderî “cavlâk” denilen kıyafet ile yarı çıplak dolaşmayı benimsemiştir; Melamî sema meclislerinde hallerinin zahir olabileceği endişesiyle sırrı aşikâr etmekten imtina ederken, Kalenderî kendilerine özgü sema ve raks meclisleri tertip ederek buralarda vecde gelmek için afyon kullanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Melamî, ibadetlerini gizlemeye, Kalenderî ise var olan bütün âdetleri yıkmaya çalışır. Melamî, kendi şekil ve şemali içinde her türlü iyilik ve ihsan kapılarına tutunup bunun bir fazilet olduğunu savunur; fakat amelleri, hâlleri gibi gizli kalır. Kalenderîler ise şekil ve şemaline, hâlinin bilinip bilinmemesine ehemmiyet vermez.

Kısaca belirtmek gerekirse, Kalenderîlik, Melamîliğin biraz farklılaşmış biçimidir. Kalenderîliği yüksek bir tasavvufî felsefe ve yaşayış biçimi olarak kabul edip yaşayanlar olduğu gibi, kendilerini bu maske altında gizleyerek hiçbir dini, içtimaî ve ahlakî nizam ve kaide tanımayan Kalenderî zümreleri de bulunmaktadır. Kalenderîlik mistik temellerini oluştururken hem doğrudan doğruya hem de Melamîlik vasıtasıyla Hind-İran mistisizmine dayanmıştır. Ama Kalenderîliğin bir sufi zümre olarak ortaya çıkışı, bizzat Melamîlik akımının tabii gelişim süreci içindeki doktrin ve amelî alanlardaki farklılaşmanın sonucudur (Ocak, 1992, s. 5-16; Bolat, 2003, s. 299-320).

Tecrîd ve tefrîd ile kemale ulaşmış olan Kalenderîler, âdet ve ibadetleri yok etmeye çalışırken, Melametiler ibadetlerini saklamaya çalışırlar. Kalenderîler, hiçbir mana ve sırrı saklamazlar (Hidâyet, 1316: s. 41; Seccâdî, 1350, s. 382). Bu konuda Farsça yazılmış kaynakların başında Kedkenî (1386)'nin *Kalenderiyye der-Târîh* (İntişârât-ı Suhen), Mîr Âbidînî Mihrân Efşârî (1384)'nin *Âyîn-i Kalenderî* (İntişârât-ı Firârevân) ve Cevâd Burûmend Sa'îd (1384)'in *Âyîn-i Kalenderân* (İntişârât-ı Dânişgâh-ı Kirmân Şehîd Bâhener) çalışmaları gelir. Kalenderî olgusu, onun tarihi süreci, ortaya çıkışı, ileri gelenleri, Melamet düşüncesi ile olan bağlantısı ve benzeri konular, adı geçen kitapların muhtevasını oluşturmaktır. Geniş bilgi için bu kitaplara bakılabilir. Melâmiler ve Kalenderîler arasında ilişki ve farklılık, hem ayrıntılı bir çalışma yapmayı gerektirir hem de bu makalenin konusu değildir. Bu iki zümrenin ayrıştığı noktalar, bu alanda kıymetli çalışmalar yapan Ahmet Yaşar Ocak ve Ali Bolat'ın kitaplarından özetlenerek verilmiştir.

1.1. Kalender ne demek?

Kalender kelimesi, farklı zaman dilimlerinde çeşitli anlamlar kazanmıştır. Dolayısıyla bu kelimenin kökü hakkında ortak bir fikir geliştirilememiştir. Bu kelime, XIII. yüzyıldan önce daha çok mekân unvanıyla kullanılmıştır. Kalender de lenger, harabat gibi bir mekândır. Rintler, laubali kişiler, bu yere gelip yiyip içip zevk sefa içinde eğleniyor ve bu yaşam tarzıyla mutlu oluyorlardı. Ayrıca bu yer, ayyâr, tarrâr, reh-zen, bed-nâmî olan kişilerin de topladığı mekân olarak görülmüştür (Efşârî, 1374, s. 52).

Kedkenî, “kalender” kelimesinin, XIV. yüzyıla kadar bir mekân olarak kullanıldığını ve “o mekâna mensup kişilere Kalenderî/را قلندری” denildiğini söylemiş ve kalenderin, medrese, mescid, meyhane gibi bir yer olduğunu belirtmiştir (Kedkenî, 1387, s. 38). Ayrıca Kedkenî, bu konudaki görüşlerini şöyle devam ettirmektedir: Toplumda genel geçer olan gelenek ve âdetleri ayakaltına alan fertler, Kalenderî olarak bilinirler. Onlar, haram olan birçok değerleri kırmada, korkusuzca hareket etmişlerdir. Bundan dolayı bu kişilere, onların yaşam yerleri münasebetiyle Kalenderî (kalendere mensup) denilmiştir. Fakat zaman içerisinde kelime, değişim ve dönüşüm etsiyle tedricen mekân olmaktan çıkıp kişilere verilen isim, sıfat olmuştur (Kedkenî, 1387, s. 308). Zerrînkûb'a göre; Kalenderiyye'yi Şeyh Cemâleddîn-i Savecî (ö. 1232) tesis etmiş, kaş ve saçların tıraş edilme âdetini getirmiş ve cevlâk giyme anlayışını yerleştirmiştir (Zerrînkûb, 1363, s. 364). Kedkenî'ye göre de Kutbeddîn Haydâr, ilk Kalenderî zaviyeyi kurmuş, Câmeleddîn-i Sâvecî de Kalenderiyye'nin çehresini seçkin bir hale getirmiştir (Kedkenî, 1387, s. 212).

Kedkenî, Kalenderîlerin tarz ve düşüncelerinde, eski İran akidelerine ait bazı izlerin görüldüğü görüşündedir. Ona göre; ünlü İran serdârı Rüstem-i Zû'l-Câcib'in, Sâsâniler zamanında kendi kaşlarını tıraş etmesi, köpeğinin itibarlı oluşundan dolayı mescide götürülmesi gibi bazı eylemler, eski İran geleneklerindedir. Yine âyîn-i

Kalenderî, İslam öncesi dinler, özellikle de Zerdüşî âyinleriyle yakından ilişkilidir (Kedkenî, 1387, s. 66). Kedkenî'nin bu görüşünü yansıtan bazı kullanımların, Senâ'î'nin şiirlerinde yer aldığı görülmektedir. Nitekim Senâ'î, bazı şiirlerinde “dîn-i Zerdüşî” ve “â-yîne-i kalender”e atıfta bulunmuştur (Senâ'î, 1375, s. 348). Aynı durum Attâr'ın şiirlerinde de görülmektedir. Nitekim Attâr, bir beytinde: “Rindler nara attı, kalender mekânda yankılandı. Tanrı'nın seçkin kullarının kıymeti muğların tapınağında yenilendi” der (Attâr, 1388, s. 158). Ayrıca *Fustâtu'l-adâle* yazarı bu konuda şöyle demektedir: “Bugün zamanımızda ortaya çıkan bir topluluk, kendilerine Cevâlak (kalenderlerin diğer adı) ismini koymuşlar ve onlar Hurremiyye âyinlerini benimsemiş ve onların tarzlarını mubah görmüşlerdir (Kedkenî, 1387, s. 65; Hatîb, 1953s, s. 553).

1.2. Kalenderî Gazel

Kalenderî gazel, tematiğinde rindin vasfı, ayyaşlık, şarap-perestliğin tezahürleri, dinsizlik, aşırı derecede laubalilikle nitelenme, zahit ve sufileri kınama ve benzeri duygular yanında katı irfani ve mezhepsel kaidelere başkaldırları içerir. Hatta şair, Melametiyye mektebinin önderlerinden biri gibidir. Bu tür gazelde şair, rindin, sarhoşun veya perişan/tutkun âşığın dilinden bir söz söyleme fırsatı yakalamış, kendi gerçeğini cesaretle beyan etmiştir. Bu tür gazelde şair, bir maceraya atılır ve bir meyhaneye yönelir, orada bir tersâ-peççeyi görür, gördüğü tersâ-peççe de ona “ne zamana kadar sahte zühdü, ikiyüzlülüğü sürdüreceksin” der. Şimdi, gel ve üzüm suyu ile ar ve namusu, kendini beğenmişlik pislüğünü kendinden yıka! Şair, bulunduğu konumdan yani mescitten meyhaneye yönelir ve son noktada zünnâr bağlamayı benimser. Bu tür gazelerde, coşku, heyecan, hareketlilik öne çıkar. Kalenderiyat, zahidane şiirlerin zıddı olup onun kelime dünyasında harabat, meyhane, zünnâr, muğ, pîr-i mugân ve benzerleri unsurlar bolca kullanılır. Bu tür gazeller, bağnaz sufi ve mezhep kurallarına karşı şairin tepkisinden doğmuştur. Yani kurallar karşısında özgürlük arayan insanın el ve ayaklarının bağlanmasına aksülamel olarak doğmuştur. Zira onun mantığında ayak bağlama da o kadar kolay görünmüyor. Kalenderiyatta, her kaide ve kurala hatta tasavvuf kaidelerine kayıtsız kalınıyor düşüncesi egemense de irfanî örgü içerisinde ifade ediliyor (Şemisâ, 1373, s. 275).

Kalenderiyât şiirleri söyleyen şairler, kendilerini için laubali sıfatını uygun görmüşler, hatta bununla anılmakla övünmüşlerdir. Sarhoşluk, aşk, coşku ve heyecandan bahsetmişler, bilgini, âlimi ve zahitleri küçümsemişlerdir. Kalenderî gazelin kelime dünyasında daha çok; kalender, Kalenderî, harabat, harabatî, mey, mestî, meyhâne, tersâ, muğ, muğbeççe, muğçe gibi kelimeler kıymet kazanmıştır. Bu gazelin tematiğinde zühd, tesbih, hırka, seccâde, mescid, hângâh, medrese, sufî, zahit, fakih ve âlim gibi kelimelerde değer kaybederek anlamsızlaşmıştır (Efsârî, 1374s, s. 48). Kalenderî gazel daha çok gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Ancak Senâ'î, kısa kaside içerisinde de bu duygulara yer vermiştir. Attâr'ın *Muhtâr-nâmesi*'nde rubaî nazım

şekliye yazılmış oldukça fazla kalender şiirleri vardır. Bu tarz şiirlerin, *Mantıku't-tayr*, *İlahî-nâme* ve *Esrâr-nâme*'de mesnevi nazım şeklinde yazıldığı dikkat çekmektedir. Meyhane ve şarap kavramı ve bunların etrafında oluşan bir tematik, kalenderî gazelin muhtevasını oluşturur. Kutsal mekânlardan kutsal olmayan mekânlara yönelme, bu tarz şiirlerin temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Tasavvuf ve dinin zahiri kısmını reddetme, sufileri ve zahitleri tariz ile kendisini kallaş, ayyar ve rint görme de kalenderî gazellerde önemli bir motiftir.

1.3. Kalender Kelimesinin Menşei ve Sözlük Anlamı

Bu kelimenin ne anlama geldiği net bir şekilde ortaya konulmamış, ancak konuyla ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür:

Ferheng-i Mu'în: Kalender kelimesi, hiçbir bağla bağlanmayan/bî-kayd veya laubali derviş anlamına gelen “قرندل/karandil” kelimesinden dönüştürülmüştür (Mu'în 1360, s. 1476).

Ferheng-i Anendirâc: Kalender, tıraş edilmemiş ağaç veya başına buyruk, yontulmamış insan anlamına gelen “گلندر/gelender” veya “گلندره/gelendere” kökünden gelmiştir (Pâdşâh, 1362, s. 3453). Bu kelimenin Farsça bakan, mübaşir, subay anlamındaki “کلانتر/kalânter” (daha büyük/buzorgter) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür (Mu'în 1360, s. VI/1476; Dihgân-Sâdiki, 1394, s. 33).

Lugât-nâme: Kalender kelimesi; Yunanca davet etmek, çağırma anlamına gelen, kökü Caleo olan Caletor kelimesinden türemiştir (Dihhodâ, 1371, s. vâje-i kalender; Mu'în, 1360, s. VI/1476).

Lugât-ı Furs: Farsça en eski sözlüklerden biri olan *Lugât-i Furs*'ta bu kelime “کلندره/kelendere” şeklinde “مردم بشکوه/görkemli, azametli adam”, “مرد قوی/güçlü adam”, “مرد محکم/sağlam, kuvvetli adam” anlamında kullanmıştır (Esed-i Tûsî 1365, s. zeyl-i kelendere). Kalender kelimesinin kökünün Sanskritçe bir kelime olduğu ve “ثروتمند/servetmend/zengin, servet sahibi” anlamına geldiği de söylenmektedir (Murtezavî, 1365, s. 141).

Gıyâsu'l-luğât: Kalender, aslı “کلندر/kelender” olup yontulmamış odun anlamındadır. Bu iki kelime arasındaki ihtilaf, Arapça ve Farsça kullanımdan ileri gelmektedir. “ق” ile “ک” harflerinin dönüşümünden dolayı Farsça “کلندر/kalender” Arapçada “کلندر/kelender” olarak kullanılmıştır. Kelime aslında “غ” harfi ile “غلندر”dir (Râmpûrî, 1363, s. 630).

Burhân-ı Kâtî: *Burhân-ı Kâtî* müellifi, “کلندر/kelender” kelimesi hakkında şunları yazar: Kelender, kalender vezni üzerine yontulmamış ve başına buyruk kişi olup onun için kaba, iri yarı biri diye de söylerler. Ayrıca budanmamış ağaç için de denir. Onlar için mücrim ve günahkâr olmada ayakları delik deşik olmuş derler. Kelender, kalender

kelimesinin Araplaşmış hâlidir. Aynı müellif “کلندر/kelendere” için de; kelender anlamında olup budanmamış ağaç ile yontulmamış, kaba adam manasına gelir (Burhân, 1393, s. III/1680). *Burhân-ı Kâtî*'da ifade edilen sözlerin bir benzeri *Ferheng-i Reşîdî*'de de yer alır.

Ferheng-i Reşîdî: Kelender veya kelendere; tıraş edilmemiş ağaç anlamında kullanıldığı gibi, kaba ve yontulmamış kişi veya iri yarı ve çirkin genç için de kullanılan bir kelimedir. Onlar için ayakları parça parça olmuş günahkâr ve mücrim de denir. Bu kelime zaman içerisinde değişim göstererek “کلندر/kalender” kelimesine dönüşmüştür (Reşîdî, trs., s. II/1180).

Ferheng-i Lugât u Istilâhât u Ta'birât-ı İrfânî: İstilahî manada dünya ve ahiretten de azat edilmiş kişidir. Kalender, tecrîd/soyutlanma ve tefrîd/bir başına kalma ile olgunlaşmış, âdetleri ve ibadetleri yok edendir (Seccâdî, 1350, s. 382).

Misbâhu'l-hidâye: Kalender, insanların görüşlerine fazla önem vermeyen ve gelenek ile görenekleri ortadan kaldıran kişidir. Kalenderlerin bütün birikimleri, boş bir zihne sahip olmalarıdır. Hem fazladan hem de nafîle olarak ibadet yapmazlar. Onlar, bu bağlamda Melamîlere benzerler (Kâşânî, 1367, s. 121).

Şerh-i Istilâhât-ı Tasavvuf: Kalender, “kelender” kelimesinden Araplaşmış ya dönüşmüş bir kelimedir. Budanmamış odun ağacı anlamına gelir. Ayrıca kaba ve iri yapılı kişiye de kalender denir (Gevherî, 1388, s. VII-VIII/435).

Avârifu'l-ma'ârif: Kalender, kendilerini sufilerden addeden, ancak onlardan olmayan kimselerdir. Bu taifeden kimselerdir ki, kendilerini bazen Kalenderiyye bazen de Melametiyye olarak adlandırırılar. Ancak Kalenderiyye, gönül temizliğine ve kendi kalplerinin yaratılışına daha çok önem veren topluluğa denir. Usul ve töreleri yok etme güçleri olduğu için onlara karşı çıkarlar. Gelenek ve görenekleri harap etmeye ve yıkmaya meyyallerdirler. Dinen bir sakınca yokken dünya zevklerinden yararlanmada kendilerini uzak tutmazlar ve azimetin gerçeklerini daha çok ruhsat yolunu tercih etmişlerdir. Dünyevî ihtiyaçları için mal mülk toplamaz, biriktirmez ve onları depolamazlar. Zahit ve abit görünümlü olmamışlardır. Gönül temizliği ile Allah'a sığınmışlardır. Kalender ile Melamîler arasındaki fark, Melamîler; ibadetlerini gizlemiş ve örtmüşler, Kalenderler ise töreleri, âdetleri, gelenekleri bozmaya, yıkmaya, tahrip etmeye çalışmışlardır. Melamîler, bütün iyilik kapılarına sıkıca yapışırılar, çünkü orada bir üstünlük görürler. Fakat kendi hâl ve amellerini başkalarından gizlerler ve hiçbir zaman ortaya çıkarmazlar. Giyim kuşam ve kazançta, diğer kişiler gibi davranırlar. Hatta hiç bir şekil ve biçime bağlı değillerdir. Bundan dolayı da başkaları onların hallerinden haberdar olmazlar. Hayatlarının yegâne sermayesi, gönül temizliğidir (Sühreverdi, 1969, s. 76).

Diyânet İslâm Ansiklopedisi/DİA: Dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu

kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sufilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufi zümrelere de genel olarak kalenderiyye veya Kalenderîlik adı verilmiştir. Kalenderin Farsçada “iri, kaba” anlamındaki kalanter (Türkçede kalantor) veya Grekçe aynı anlamda kaletoz kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Kelimenin Farsça kalan sözcüğüyle ender ekinden oluştuğu ve “ağır yük taşıyan ve ağır yük altına girmiş bulunan” manasına geldiği yahut Arapça ekall kelimesiyle Farsça ender ekinden teşekkül ettiği ve “az önemsiz” anlamında kullanıldığı kaydedilmektedir. Farsça tarihî metinlerde “rind, ayyâr, dervîş” manasına gelen kelimenin kökeni üzerinde kesin görüşe varılmamıştır. Öte yandan kalenderin Sanskritçe “töreyi bozan” anlamındaki “kâlândârâ”dan Farsçaya geçtiği de söylenmektedir (Azamat, 2001, s. XXIV/253).

Kalender kelimesinin sözlük anlamı hususunda yukarıda da görüldüğü gibi kökeni dâhil ortak bir görüşte birleşemeyen kaynaklar, bu kelimenin anlamı, içerdiği mana ve ne ifade ettiği, neyi çağrıştırdığı gibi yönleriyle birbirine yakın tarifler vermişlerdir. Yine bu tariflerin bazıları şöyledir: Kalender, “semender” vezninde, toplumsal âdetlerin şekil ve nakışlarına bağlı kalmayan, bireysel mutluluğu istemeyen, mücerret olan, kişidir. Bunlar, ruhsal mertebede ilerleme göstermiş, törelere ait tarif ve isim bakımından tanımların bağlarından kurtulmuş, kendi varlık ve etek örgülerinin hepsinden sıyrılmış ve el çekmişler, can ve gönüllerinden geçmişler, Tanrı’nın cemâl ve celâlini talep etmişler, ona yakın olmuşlar, dünya ve ahirete birazcık da olsa meyletmemişlerdir (Burhân-ı Kâti’, 1393, s. III/1540). Kalender, İki dünyadan da tecrîd/soyutlama ve tefrîd/bir başına kalma olan kimsedir (Pâdşâh, 1362, s. 3280). Kalender, bir çadır türüdür (Râmpûr, 1363, s. 630). Kalender: 1. İbadetlerde, itaatlerde, yeme ve giyimde laubali davranan dervîş. 2. Direği olmayan bir çadır çeşidi (Mu’în, 1360, s. II/2722). Kalender: 1. İnzivayı seçen, ibadet, itaat, yeme içmede kural tanımayan bî-kayd/lâ-kayd dervîş. 2. Direği olmayan çadır türü (Nefîsî, 1355, s. I/2702). Kalender: 1. Kalenderiyye fırkasının her bir ferdi. 2. Dünyaya yönelmeyen, toplumsal âdet ve geleneklere, dinî ibadetlere, itaatlere laubali davranan sufilere bir topluluk. 3. Kalender yaradılışlı dervîş (Enverî, 1381, s. VI/5583). Kalenderiye sufilere bir guruptur, düşünce ve eylem yönünden Melametiye’ye yakındır. Hâl ve amellerini gizlememişlerdir. Rintliği meslek edinmişlerdir. Bu fırkanın önderleri sabit kurallar ve adetlere sahip değillerdi. Her hangi bir mezhebi kurallardan, toplumsal âdetlerden uzaktırlar. Bu topluluğun fertleri Asya’nın merkezinden olduklarından Hint akidelerinin tesiri altında kalmıştır (Mu’în, 1360, s. VI/1476).

1.4. Kalender Kelimesinin İlk Kullanımı

Kalender kelimesi, başlangıçta bir mekân olarak kullanılmıştır. Kalenderî kelimesi de “محل قلندر/ kalender mahalline mensup” olanlar için söylenmiş ve adlandırılmıştır. 13. yüzyıla yani Attâr’ın (ö.1221) yaşadığı asrın hududuna kadar kişiler için “Kalenderî” ve onların oturduğu yere de “kalender” denilmiştir/“افراد را

“قلندر” başka bir ifadeyle kalender; (mescid, meyhâne, medrese gibi) ism-i mekân olarak kullanılmış ve (merd-i mescid, ehl-i meyhâne gibi) o mekâna mensup kişiler ve mekân ehli olanlar Kalenderî unvanıyla tanınmışlardır. Kalender, “rindler/رنود”, “ayak takımı/اوباش”, “dostlar, arkadaşlar/مقامران”, “kalleşler/قلاشان”, “harabat/خرابات” ehlinin toplandığı bir mekândır. Bu mekânda musiki de dinlenirmiş. Dinledikleri bu makâm da “makâm-ı kalender”, “râh-ı kalender”, “tarîk-i kalender” olarak adlandırılmıştır. Fakat kalender kelimesi, 13. yüzyıldan sonra yavaş yavaş mekân anlamından çıkmış ve o tür mekânlarda bulunan, yaşayan şahıslar için kullanılan bir kavram olmuştur. Hatta mekân olan kalender, yavaş yavaş “kalenderhane”ye dönüşmüştür. Hasılıkelam “kalender” kelimesi, mekân anlamındadır. O mekâna/yere mensup şahıs da Kalenderî olarak isimlendirilmiştir/“کلیمة قلندر به معنی مکان باشد و شخص منسوب به آن قلندری/”

Genellikle kalender kelimesi, “rind” gibi bazı kelimelerde muzafunileyh olarak kullanılmıştır. Örneğin “rind-i kalender/رند قلندر”, tıpkı (مرد مسجد یا اهل مسجد) gibi “رند” rind/kalender denilen yerde bulunan rint.” Fakat sonraki dönemlerde kalenderin, muzafunileyh değil de sıfat olduğu düşünülmüştür. Nitekim bu sıfat, bu doğrultuda, ileride kullanım alanı bulacaktır (Kedkenî, 1387, s. 38, 308).

Attâr, “kalender” kelimesini kullandığı her yerde (Kedkenî, 1386, s. 1676), onu bir mekân olarak telakki etmiştir. Nitekim kalenderin mekân olarak kullanımı, aşağıdaki beyitte kendisini göstermektedir:

آن آهِ بصدق کز قلندر خیزد
در صومعه هیچ کس نشان می ندهد

“Kalender-hânededen kalkan o dostluk âhı, hiç kimsenin ibadet-hânesinde gösterilmez!” (Attâr, 1386, s. 294).

Attâr, muzafun ileyh olarak kullandığı “Kalenderî” kelimesini de mekân, yer ve mahal olarak algılamıştır: “Kalender-hânedede haykırma/نعره زن قلندر/” (Kedkenî, 1386, s. 1161), “kalender mahallesinde bulunan pazar/بازار قلندر/” (Kedkenî, 1386, s. 1676), “kalender-hânedede yaşayan rint/رند قلندر/”, “kalender mahallesinde yaşayan güzel/ترک قلندری/” (Kedkenî, 1386, s. 1306). Aşağıdaki beyitler bunlara birer örnektir:

که نعره زن قلندر آیم با تو
که پیش فتاده بر سر آیم با تو

“Bazen kalender-hânedede atılan çığlık ile sana gelirim, bazen de başı öne eğilmiş şekilde sana yönelirim” (Attâr, 1389, s. 244).

ما را جگر از زُهد ریائی خون شد
ای رند قلندری کجائی آخر

“Bizim ciğerimiz, riyâkâr zahitten dolayı kanlandı. Ey kalender mahallesindeki rint, artık neredesin?” (Attâr, 1389, s. 293).

زین دَرَد که جز غَصَّة جان می نهد
جز دُرَد قلندری امان می نهد

“Can üzüntüsünden başka bir şey vermeyen bu derde, kalender-hânenin tortulu şarabından başka (hiçbir şey) güven vermez!” (Kedkenî, 1386, s. 294).

ای تُرک قلندری شرابی در ده
جامی دو می از بهر خرابی در ده

“Ey kalender mahallesindeki güzel! Bir şarap sun! Elbise yırt, parçala, bu virane/yıkılan ben için şarap ver” (Attâr, 1389, s. 300).

که نعره زن قلندرت خواهم بود
که در مسجد مجاورت خاهم بود

“Bazen kalender-hânedede seninle nara atacağım, bazen de mescitte seninle yan yana duracağım” (Attâr, 1389, s. 223).

Attâr yukarıdaki beyitte hem kalender-hâneyi hem de mescidi mekân olarak algılamıştır. Burada öne çıkan ve dikkat çeken husus, Attâr’ın, tıpkı Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr gibi kalender olgusunu seviyeli ve konumu yüksek olarak değerlendirmesi, ayak takımının takıldığı yer olarak görmemesidir.

Attâr, *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde yer alan ve Acem ülkesine giden bir Arabın başından geçenlerin anlatıldığı temsilde/hikâyede, kalender kelimesini, çok ilginç ve farklı bir şekilde kullanmıştır (Attâr, 1388, s. 390/b. 3452-3470). Kedkenî’nin ifadesine göre bu kullanım, Fars edebiyatında daha önce tespit edilmemiş bir kullanımdır (Kedkenî, 1387, s. 45). Mezkûr hikâyenin sonu şu şekilde bitmektedir:

گفت وصف این قلندر کن مرا
گفت وصف این است و بس: قال اندرا
مرد عرابی فنایی مانده بود
زان همه "قال اندرا"یی مانده بود

“Araba sordular; ‘Bu kalender-hânenin vasfını anlat!’ Arap şöyle dedi; ‘İşte şu iki kelime; Dedi: Gel içeri’ Arap olan kişi fenâ âlemine dalmıştı, geriye ondan ‘kâl enderâ/gel içeri’ sözü kalmıştı” (Attâr, 1388, s. 390)

Attâr, bu temsilde geçen “kalender” kelimesini, “Kâle ender/قَالَ اندر” olarak Arabın dilinden nakletmiştir. Yani “kâle/قَالَ”, Araça kökü “kavl/قَوْلٌ” olan bir fiildir. “ender/اندر” = “içeri/در” manasına ve “ا”da “âmeden” fiilinden ‘emir’dir. Arap, “içeri gel” sözünü iştmiş ve içeri gelmiştir. Diğer Araplar ona, ne gördün ne iştittin şeklinde

sorduklarında da “اندرا: قال” demiş (Kedkenî, 1387, s. 45). Başka bir ifadeyle Attâr, bu kullanımı, kelimenin çok eski şekli olan “لندر+قا”den yararlanarak ifade etmiştir. Kedkenî’ye göre “قا” hecesi “كا” yerine kullanılmıştır: “لندر” kelimesi de dervişlerin, yoksulların sığındığı bir mekân anlamına gelen “لنگر/لنگر”den dönüşmüş bir kelimedir (Kedkenî, 1387, s. 45; Attâr, 1388, s. 720-721). Bütün bunlar bize, Attâr’a kadar kalenderin, mekân ismi olarak kullanıldığını göstermektedir.

2. Kalender Kelimesinin Fars Şiirinde Kullanımı ve Kullanan Önemli Fars Şairleri

2.1. Ebû Sa’îd Ebû'l-Hayr

Kalender kelimesi, bugünkü bilgilere göre ilk kez 10. yüzyılda Ebû Sa’îd Ebû'l-Hayr (ö. 1049) tarafından bir rubaide kullanılmıştır. *Esrâru't-tevhîd* adlı eserde, Ebû Sa’îd, Nişabur’da yaşayan ve adı İşi Nîlî olan abide ve zahide bir kadının hikâyesini anlatırken, bu rubaiyi nakletmiştir. Hikâyeye göre, bu zahit kadın, 40 yıldır dışarı çıkmıyormuş. Mihene’den Nişabur’a kerametleri olan bir şahıs gelmiş ve orada çeşitli sohbet meclisleri oluşturmuş. Abid kadın, bir gün hizmetçisine bu şeyhin meclisine gitmesini, onun her söylediği sözleri aklında tutmasını ve gelince kendisine onları aktarmasını söylemiş. Şeyhin meclisine giden hizmetçi, orada dinlediklerinden sadece şeyhin söylediği ve aşağıda yer verilen rubaiyi aklında tutmuş ve onu da eve gelince hanımına okumuştur. Bu rubaiyi dinleyen İşi Nîlî, âlim ve zahitler hiç böyle bir şey söyler mi dedikten sonra, hizmetçisine gidip ağzını yıkamasını emreder. Kendisine verilen bu emir üzerine hizmetçi de gidip ağzını yıkar. O gece, merhem yapmakla ünlü olan İşi Nîlî, gözlerinden rahatsız olur. Ancak İşi Nîlî, hangi merhemi yapsa, yine de gözlerindeki rahatsızlığa çare bulamaz. Bir gece rüyasında, eğer gözlerinin iyi olmasını diliyorsan, git ve şeyhin rızasını al/kazan diye bir ses işitir. Ertesi gün İşi, kese içerisinde bin dirhem hediye ile hizmetçisini şeyhe gönderir. Şeyh de âdet üzere yemekten sonra dişlerini karıştırdığı çöplerden bir demet hazırlar ve onu hizmetçiye verir. Akabinde bunları suda yıka, yıkadığın suyu da hanımının gözlerine sür, der. İstenileni yapan İşi’nin gözleri iyileşir:

من دانگی و نیم داشتم جبّه کم
دو کوزه نسبی خریدہ ام پارہ کم
بر بریط من نہ زیر مانده ست ونہ ہم
تا کی کوی قلندری و غم غم

“Benim (para olarak) altın çokluk ve yarım ağırlığım var. (Bu da) az bir miktardır. İki testi ölçüsünde (şarap) satın aldım, bu da az bir şeydir. Benim udumun ne pes ne tiz (perdesi) kaldı. Ne zamana kadar hem kalender mahallesinde (oturup) hem de gam üstüne gam (olacak)” (Ebû Sa’îd Ebû'l-Hayr, 1376, s. 1/73).

Rubaide şu hususlar dikkat çekmektedir: Dünyevi bir zenginliğe sahip olmayan ve kalender diye adlandırılan bir topluluk vardır. Kendilerine Kalender denilen bu

topluluk, bir mekânda toplanıp bir araya gelmektedirler. Bu mekân, Fars şiirinde özellikle de âşıkane şiirlerde genişçe yer alan “kûy” yani sevgilinin bulunduğu mahalledir. Burada kalender kelimesiyle ilk kez şiirde kullanılan “kûy-ı Kalenderi”, bir tür, “kalender-hâne”dir. Demek ki kalender, kalender meşreb kişilerin bir arada buldukları bir mekândır. Rubaide yer alan “تاکی کوی قلندری و غم غم” ifadesinden, “eğer kalendersen, senin gamın, kederin ve üzüntünün olmaması” gerektiği hususu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle kalender olma, dünyevi ve uhrevi hiçbir tasa taşımamayı gerektirir. Rubainin yer aldığı hikâyenin satır araları, tedkik-edildiğinde, dikkat çeken bazı ayrıntılar görülmektedir. Nitekim Şeyh, zahide kadın İşi Nîli’nin gözlerinin şifa bulması için yapması gerekenleri, hizmetçisine söyledikten sonra yer verdiği şu cümleler oldukça manidardır: “انکار و داوری این طایفه از دل و سینه بیرون کن تا چشم / باطننت نیز شفا یابد” yani “bu zümreye karşı duyduğun hüküm ve inkârı gönlünden ve içinden çıkar at ki basiret gözün de şifa bulsun!” (Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, 1376, s. I/74). Şeyhin bu sözünden, toplumda kalender zümresine karşı olumsuz bir yaklaşımın olduğu ya da zahitler/zahideler arasında bu topluğa iyi gözle bakmayan bir kesimin varlığı anlaşılmaktadır.

Hikâyedeki anlatımda şeyh şöyle demektedir: “مبارک! اورا پیش والدہ ابو طاهر برید تا اورا جرقہ” yani “Mübarek olsun! Onu hırka giymesi için Ebû Tâhir’in annesinin yanına götürün” (Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, 1376, s. I/74). Burada ismi geçen Ebû Tâhir, Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr’ın oğlu, annesi dediği de Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr’ın eşidir. Hikâyede şeyhin: “Bu zümreye hizmet etmeyi tercih et” demesi de anlamlıdır. İşi Nîli, şeyhin işareti üzerine gitti, hırka giydi ve bu topluluğun hırka giyenlerine hizmetle meşgul oldu/ایشی /بر اشارت شیخ برفت و خرقہ پوشید و به خدمت پوشیدگان این طایفه مشغول گشت (Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, 1376, s. I/74). Bu ifadelerden; kalender topluluğundan sayılabilmek veya onların arasına katılabilmek için “خرقه پوشی” yani “hırka giyme” gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu zümreye katılan kadın üyelere, hırkaları o zümrenin ileri gelen kadınlardan birinin eliyle giydirilmiş olması, kadın erkek ilişkilerindeki statüyü göstermesi açısından önemlidir. Söylenildiğinin aksine burada ahlakî bir anlayışın varlığı da görülmektedir. Kalenderler arasındaki kadın suffilerin varlığı da erken dönemden itibaren görülmektedir. Ayrıca zümrenin ileri gelenlerinin eşlerinin, kadınlar ile ilgilendiği de yine bu hikâyeden anlaşılmaktadır.

Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr’ın, kalender olgusunu yansıtan başka şiirleri de vardır. Bu şiirler, kalenderliğin tematiğinin oluşturulmasında öncü rol oynamışlardır. Nitekim bu durum, aşağıdaki rubaide net bir şekilde görülmektedir. Öyle ki şairin “âşıklık” ve “kalleslik” olgusunu öne çıkarıp “zahitlik” ve “softalık” olgusuna karşı çıkması, erken dönemde kalender şiirin zihniyet oluşumunu da belirlemiştir. Başka bir ifadeyle âşık ve kalles, yani dünyayı umursamayan kişi olma, zahit ve sahte dindarlara karşı reaksiyon gösterme, kalender olgusunun en önemli söylemlerindendir:

ما را بجز این جهان جهانی دگر است
 جز دوزخ و فردوس مکانی دگر است
 قلاشی و عاشقی سر مایه ماست
 قرائی و زاهدی جهانی دگر است

“Bizim için bu dünyanın dışında başka bir dünya da var! Cehennem ve cennetin dışında, diğer bir mekân da var. Bizim sermayemiz, âşıklık ve kalleşliktir. Zahitlik ve Kur’an okuyucular/softalar başka bir dünyada var” (Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, 1350, s. 12).

Erken dönemde “âşıklık” olgusu, her ne kadar kalenderlerin düşüncesinde fazla yer edinmese de, bu durum Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr tarafından çokça işlenmiştir. Kanaatimize göre bu durum, erken dönem sufilerinden olan Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr’ın, İran tasavvuf şiirinin kurucusu olarak ilahî aşkı benimseyen bir anlayışa sahip olmasından ileri gelmektedir. Onun şiirlerinde, bu duyguyu yansıtan örnekler çoktur (Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, 1376, s. I/92; 16, 19, 47). Başka bir ifadeyle o, ilahî aşkı işleyen ilk şairlerden biri olarak, yüksek zümre kalender olgusunu da benimsemiş ve iki duyguyu bir potada eritmiştir. Bundan dolayı Ebû Sa’îd Ebû’l-Hayr, ileride Kalenderî olgusunun oluşmasında görülen ve İslâm dışı görüntü sergileyen popüler Kalenderî zümrelerin aksine; seviyeli, ölçülü ve toplumsal yapıyla uyumlu, toplumun benimsediği değerlerle barışık bir zümrenin, erken dönemde ilk temsilcisi olmuştur.

2.2. Şeyh Yûsuf-ı Âmirî

Kalender kelimesini kullanan bir başka erken dönem Fars şairi de 11. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyh Yûsuf-ı Âmirî’dir. Aynulkudât Hemedânî, *Temhîdât* adlı ünlü eserinde, “salıkların yolunda ve dininde, iman da küfür de birdir” dedikten sonra, bu ifadesi doğrultusunda Yûsuf-ı Âmirî’nin içerisinde kalender kelimesi geçen şu rubaisini aktarmıştır:

در کوی خرابات چه درویش و چه شاه
 در راه یگانگی چه طاعت چه گناه
 بر گنجرهٔ عرش چه خورشید و چه ماه
 رخسار قلندری چه روشن چه سیاه

“Harabat semtinde, derviş ne, şah ne! Birlik yolunda ibadet ne, günah ne! Arşın altında güneş ne, ay ne! Bir kalenderin yüzünde beyaz ne, siyah ne!” (Hemedânî, 1370, s. 228).

بی دیده ره قلندری نتوان رفت
 دزدیده به کوی مدابر نتوان رفت
 کفر، اندر خود، قاعدهٔ اسلام است
 آسان آسان به کافری نتوان رفت

2.3. Bâbâ Tâhir-i Hemedânî

Erken dönem Fars şiirinde kalender kelimesini kullanan şairlerden biri de Bâbâ Tâhir-i Hemedânî'dir (ö. 1055?). Ayrıca Bâbâ Tâhir, kendisinin kalender olduğunu söyleyen ilk şairdir:

مو آن رندم که نامم بی قلندر
نه خوان دیرم نه مان دیرم نه لنگر
چو روز آیه بگردم گرد کویت
چو شو آیه بخشتی وا نهم سر

“Ben, adı, mekânı/yeri yurdu olmayan o rindim ki, ne evim, ne barkım ne de sabit yerim var, Gündüz olunca senin semtinin etrafını dolaşırım, gece olunca da başımı bir kerpice koyarım” (Bâbâ Tâhir-i Hemedânî, 1311, s. 6).

Yukarıdaki rubaide geçen kalender kelimesi, yer/mekân anlamında kullanılmıştır. Buna göre şair, “من رندی هستم/lengersiz” “بی لنگری” “bir rindim/هستم” ki “benim adım/بی قلندری” “که نامم” yani “بدون محل و جایگاه/yersiz ve mekânsız” ve “بدون رندی که نه خانمانی و نه لنگری”ane سرپناهی دارد ونه” bir rindim: “سرپناه/sığınacağı yeri olmayan” bir rindim: “قلندری” der.

2.4. Mu'izzî-i Semerkandî

Kalenderlerin hem varoluşları hem de eylem ve söylemleriyle ortaya çıkması, şairlerin dikkatinden kaçmamıştır. Her ne kadar Senâ'î ile şiirde yaygın bir kullanım kazanmışsa da onun dışında erken dönem şiirlerinde bu olguya yer veren başka şairler de olmuştur. Bunlardan biri de Mu'izzî'dir (ö. 1125). Aslında bir kalender olmayan Mu'izzî, şiirinde “kalender-sîret” olduğunu söylemekten de çekinmemiştir. Kalender olmamasına rağmen gerek çevresinde gerekse yaşadığı coğrafyada gördüğü bu zümreden etkilendiği veya şiirine bir çeşni katmak için kalender olgusunu şiirine taşıması kuvvetle muhtemeldir. Bu da bize, şairin toplumdan kopmadığını, bilakis toplumda az ya da çok karşılaştığı bazı eylem ve söylemlere yabancı kalmayıp onları şiirlerine taşıdığını göstermektedir. Şairin kalender algısı, sürekli sarhoş olma olgusu üzerine kurulmuştur. Bu olgu, Kalenderî şiir tematığının vazgeçilmez şartlarından biridir. Ayrıca şairin “râh-ı kalender” kullanımı, kalenderlerin gittiği yolu değil, bilakis kalender zümrelerinin toplandıkları mekânı yani “kalender-hâne”yi ifade etmektedir:

به سیرت قلندریانم ز بیم آنک
مستم همی راه قلندر همی زنم

“Ben kalender davranışlıyım! Kalender-hânedeki sürekli sarhoş olmadan, onlara benzemeden korkuyorum” (Mu'izzî, 1318, s. 743).

2.5. Senâ'î/Kalenderce Söylemde Asıl Durak

Tüm kaynakların bildirdiğine göre Kalenderî olgusu, ünlü Gazneli şairi Senâ'î (ö. 1131) ile farklı bir boyut kazanmıştır. Başka bir ifade ile Kalenderî, ilk defa gazel nazım şekliyle ele alınıp işlenmiş, böylece “gazel-i Kalenderî” diye bir tür ortaya çıkmış, hatta kadenderî mazmunlar, artık gazelin yazılmasında önemli bir unsur olmuştur (Muhammediyân, 1394, s. 1932; Zerkânî, 1385, s. 125). Senâ'î'den önce Kalenderî mazmunlar, Fars şiirinde dağınık bir şekilde yer alırken Senâ'î, Kalenderî şiirin kapısını irfanî gazellere açmıştır. Başka bir ifadeyle Fars irfanî şiirinde Kalenderî algısı, Senâ'î ile başlamıştır (Muhammediyân, 1394, s. 1933). Senâ'î'nin Kalenderî gazeller yazmasının başlangıcı, Gazne'de meyhaneleri dolaşan, hamam külhanlarında şarap içen ve adı Lây-hâr olan eyi tanıdığı andan itibaren başlamıştır. Dediklerine göre Senâ'î, Lây-hâr'ın külhanına yaklaştığı sırada, kapı aralığından saki ile aralarında geçen konuşmayı dinler. Bu konuşmayı dinledikten sonra, züht ve ibadet yolunu seçerek Kalenderî yaşamı yansıtan,-dünya nimetlerinden ve gösterişten uzak olan bir yaşamı tercih eder (Devletşâh, 1382, s. 96). Senâ'î'nin ruhsal dönüşümü, bizzat-şiirlerine de yansır. Devletşâh'a göre; Gazne'de daima yalın ayak dolaştığı ve e olduğu-için ona Lây-hâr diyorlarmış. Şarap tortusu içmek için sürekli meyhanelerde toplanıyorlarmış (Devletşâh, 1382, s. 96). Soğuk kış günlerinde ise külhan ve hamamlara sığınan Senâ'î, artık Kalenderî yaşamın örneklerini sergileyen bir yaşam tarzını seçmiş ve ona uygun yaşamaya başlamıştır (Pindârî, 1385, s. 75). Aşağıdaki beyitler, bu durumu açıkça göstermektedir:

گلخن ها را همه مسجد شمر
گلخنیان را همه سادات گیر

“Külhanları bütünüyle mescit say! Külhanî olanları da tümüyle seyyit bil!” (Senâî-yi Gaznevî 1385: 295).

شب نباشیم جز به مصبئه ها
روز هر سو به گلخنی دگریم

“Geceleyin meyhanelerden başka (bir yerde) olmuyorum! Gündüz de yine bir külhana yöneliyorum!” (Senâî-yi Gaznevî 1385: 955).

Benzer bir beyit de şu şekildedir:

خانه ای گرم و حریفی زیرک و چنگی خزین
ساقی خوب و شراب روشن و محبوب خوش

“Sıcak bir hane, akıllı bir dost, hüznü (çalan) bir çeng; saki güzel, şarap parlak ve mahbub hoş!” (Senâî-yi Gaznevî 1385:907).

Senâ'î, Kalenderî gazellerinde, mescit yerine harabatı, Ka'be yerine meyhaneyi, din yerine de küfrü seçmiş, hatta şarkı söyleyen birinin huzurunda, "tahiyyât" duasını okumuştur (Mü'ezzînî 1395: 93):

گهی اندر سجود پیش ساقی
گهی پیش مغنی در تحیات

"Bazen sakinin önünde secdede, bazen de şarkıcının huzurunda tahiyyât okumada"
(*Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 380*).

Senâ'î, kalenderler için ilk kez "لابالی/laubalî" sıfatını kullanmıştır. Ayrıca onun "گروه /gurûh" demesi, kalenderlerin toplu bir şekilde gezdiklerini veya bir arada bulduklarını göstermektedir:

زاهدان و مصلحان مر نزهت فردوس را
وین گروه لابلالی جان عشق انگیز را

"Zahitler ve güzel eylemlerde bulunanlar, cennet gezintisi içindir. Ya bu laubali topluluk, aşk çoşturan can içindir" (*Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 431*).

Ayrıca Senâ'î'nin, kalenderler topluluğundan kendine bir sevgili edindiği tahmin edilmektedir. Aşağıdaki beyitte, bu durum net bir şekilde görülmektedir. Hatta bu sevgili, büyük bir olasılıkla genç bir oğlandır. Çünkü O'nun, "ey piser" redifli 9 gazel (*Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 408-410*) yazması, bu kalender sevgilinin oğlan olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca aşağıdaki beytinde, ilk defa "kâfir" ifadesine yer vermiş, daha sonra bu tarz gazel yazan başta Attâr, Mevlânâ ve Hâfız olmak üzere pek çok şaire öncülük etmiştir:

بسته یار ققلندر مانده ام
زان دو چشمش مست و کافر مانده ام

"Kalender sevgiliye (tutulmuş) kalmışım. Onun iki gözünden dolayı sarhoş ve kâfir (olarak) kalmışım."

Senâ'î, Kalenderî gazellerinde yer alan kelimeleri, ilk kez yoğun şekilde kullanan şairdir. Bu kelimelerden biri de "harabat"tır. Dünya ile ilişkisini kesenler, harabatta toplanıyorlar, muhtesibin bakışlarından uzakta orada şarap içiyorlar ve şeriata aykırı eylemleri rahatça gerçekleştiriyorlar. Bu söylemlerden anlaşıldığına göre, başlangıçta bu tür insanların sığındığı yer/mekân kalender olarak isimlendirilmiş ve bu şekilde bilinmiştir. Oranın sakinlerine de "Kalenderî" denilmiştir. Başka bir ifadeyle kalender, özellikle eğlenceye düşkün ve dince yasaklanmış eylemlere bulaşmış, fasık ve hamiyetsiz insanların bir araya geldikleri bir mekândır. Harabatta olduğu gibi orada da kumar oynamak oldukça revaç bulmuştur (Pindârî, 1385, s. 77). Senâ'î, hem harabat hem de kalender olgusunu birlikte kullanmıştır:

در خرابات قلندر گر تو را مأوستی
 من نشیمن در خرابات قلندر دارمی
 گویند سنایی را شد شرم به یک بار
 رفتن به خرابات ورا شرم نیاید
 دایم به خرابات مرا رفتن از آن است
 که آلا به خرابات مرا دل نگشاید

Pindârî, Senâ’î’nin şiirinlerinde yer alan “مغکده/آتشکده” kelimelerinin, “kalender” ve “harabat” yerine kullanıldığını söylemektedir:

در مغکده ها بود مقامم
 در مصطبه ها بود قرارم

“Ateşe tapanların mekânlarında makamım, meyhanelerde de huzurum var” (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 438).

Benzer durum, aşağıdaki beyitte de görülmektedir. “Sevgili bana râh-ı kalender makamından çaldı! O makamla canıma ateş saldı!” (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 398) diyen Senâ’î’de kumarbazların mekânında bulunma arzusu da görülmektedir:

گه رفت ره صلاح دینداری
 گه راه مُقارمان لَنَنگر زد

“(Canım) bazen dindâr olanların mekânına bazen de kumarbazların (toplandığı) lenger mekânına yöneldi” (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 398)

Kalenderî gazellerde kullanılan “teylesan” ve “zünân” gibi kuşamların, Senâ’î’nin şiirlerinde de yer almıştır. Senâ’î’nin bu tür ifadelerle yer vermesi, Pindârî’ye göre, kalenderlerin muğların giydikleri elbise ile bir bağlantısı olabilir. Ona göre; bu tür gazellerde Senâ’î, ya Mezdiyesna düşüncesinin etkisinde kalmış ya da Mezdiyesna kavramları kullanmaktan çekinmemiştir. Bu tür kavramlar, ilk kez onunla Fars tasavvufî şiirinde kendisine yer bulmuştur. Bu kavramların kullanımı, özellikle Hâfız’ın şiirlerinde hem olgunluk hem de güzellik boyutuyla en üst seviyeye ulaşmıştır. Senâ’î’nin bu tarz kavramları kullanması, kalenderâne ve Melamîlik tarzın ortaya çıkmasında, büyük bir etkiye sebep olmuştur (Pindârî, 1385, s. 79).

Senâ’î’den önce olmayan Kalenderî olgular; ondan sonra edebî bir tür adını alarak çok taraftar bulmuş olan Kalenderî/Melamî gazellerdir. Zühd ve dünyevi bağlardan kurtulmak, dinî bir algıdır, ama zahitlerin zühtlerini dışa vurmaları, sevap olan eylemlerine/amellerine riya bulaşmasına ve değerini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu tarz zahitliği beğenmeyen Senâ’î, onları alaya almış, hatta meyhaneye gidip şarap içmeyi, daha dürüst bir davranış olarak gördüğü için ikiyüzlülerin mescidinden meyhaneye yönelmiştir. Tam bu noktada, Senâ’î’nin Kalenderî şiirleri doğmuştur.

Böylece ilk kez toplumun benimsenmiş kurallar ve değerlerinin hafife alınması, onlarla alay etme olgusu, Senâ’î ile şiire girmiştir (Zerkânî, 1385, s. 125, 127; Erçavuş, 2020, s.119). Aslında bu, aynı zamanda bir uyarma ve başkaldırma. Uyarı; toplumda nifak ile riyakârlığın yayılmasının yaygınlaştığı içindir. Başkaldırma ve feryat; dini bozup ona fesat katanlarla mücadele etme içindir: “این آیین بد دبیان پشمانیی پشمانی” (Zerkânî, 1385, s. 127). Böylece Senâ’î ile gazel, saraylardan belli gurupların toplandığı mekânlara yayılmış, o mekânlarda bulunan başta kalenderîler olmak üzere toplum katmanlarında yer alan halkın gönlüne hitap eden bir ses olmuştur (Zerkânî, 1385, s. 127).

Kalenderlerin, meyhaneleri dolaşp şarap içenler ve sarhoş olanların yanlarında buldukları, çalgı eşliğinde musiki dinledikleri, şiir okudukları, sema yaptıkları çeşitli kaynaklarda yer alan rivayetlerde ifade edilmektedir. Bunlar, Senâ’î’nin şiirlerinde de yer almıştır (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 505). Hatta kalender-hânelerde kavvalların/çalgıcıların çeşitli şiirler okuduğu da bilinmektedir. Nitekim bu husus, Senâ’î’nin şiirlerinde de görülmektedir:

چون در این مجلس به یاد می بر آید کارها
ما زمانی بیت گویم و زمانی نی زنیم

“Bu mecliste (yapılan) işler hatıra gelince; biz, bir zaman şiir söylüyormuşuz ve ney çalıyormuşuz” (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 434).

Bu doğrultuda kalenderlerin buldukları mekânlarda bulunan çalgıcılarla, onların okudukları şiirler neticesinde, “راه قلندر/râh-ı kalender” adında musiki makamı doğmuştur (Pindârî, 1385, s. 79). Senâ’î’nin harabat veya virânelerde kalenderler topluluğu ile oturmaları, bu tarzda yazılmış şiirlerin ortaya çıkmasında etken olmuştur diyebiliriz. Senâ’î, bu makamı, şiirlerinde dile getirmiştir:

معشوق مرا ره قلندر زد
زان راه به جانم آتش اندر زد

“Sevgili bana râh-ı kalender makamından çaldı! O makamla canıma ateş saldı!” (Senâî-yi Gaznevî, 1375, s. 398).

İlk defa Senâ’î, daha sonraki zamanlarda yazılacak olan Kalenderî gazellerde, sıkça yer alacak olan şarap içme ve çeng çalmayı, ya kalenderlik yolunun bir gereği olarak görmüş ya da Kalenderî olgusuna şarabı ve çalgıyı eklemiştir. Ayrıca kalenderliği bir yol, bir meslek olarak algılamıştır:

بر خیز ای سنایی باده بخواه و چنگ
اینست دین ما و طریق قلندری

“Ey Senâ’î kalk! Şarap iç, çeng çal! Budur bizim tarzımız/dinimiz ve kalenderlik yolumuz” (Senâ’î-yi Gaznevî, 1375, s. 505).

Çeng aletinin çalınmasının, kalenderlikte önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Çünkü Senâ’î, aşağıdaki beyitte “kalender gibi çal” demektedir. Bu da bize, kalenderlerin çengi çalmada, büyük bir yeteneğe sahip olduklarını göstermektedir. Bunu, çeng ile bir “râh-ı kalender” makamı çal! diye de algılayabiliriz. Ayrıca Senâ’î, kalenderlerin mekânına gitmiş, orada büyük maharetle çeng çalındığını görmüş ve râh-ı kalender dinlemiş olmalıdır.

چنگ بستان و قلندروار زن
تا به جان باز آورم هوش ای پسر

“Ey çocuk, çeng aletini al ve kalender gibi çal! Belki akli yeniden canıma getiririm!” (Senâ’î-yi Gaznevî, 1375, s. 410).

Senâ’î’nin gazellerinde, özellikle Kalenderî duyguları yansıtan beyitlerin muhtevalarına baktığımızda, sanki aşağıdaki beyit, bu duyguların bir özetini verir gibidir: Bu duygular, meyhane ekseninde; şaraba tapmak, kumarı meslek edinmek, kötü konuşma, dünyayı umursamama, sarhoş olma ve şarap tortusu içme olgusunu taşır:

می پرستی شیشه گیر اندر خرابات و قمار
کمز و قلاش و مست ورنند و دردی خوار باش

“Harabatta şaraba tapan, kadeh tutan, kumarı meslek edinen, kötü söyleyen, kalleş, sarhoş, rind ve şarap tortusu içen ol!” (Senâ’î-yi Gaznevî, 1375, s. 417).

Meyhaneyi kible yaptım “قبلة چون میخانه کردم” gibi tercihi, “من به بد مردی خرسند شدم” diyerek bununla övünen ve “بر دوز چشم از” kötü bir adam olarak anılmakla sevindim” diyerek bununla övünen ve “از چشم از” ve namusa gözlerini kapat” ifadesiyle utanma duygusunu öteleyen Senâ’î’nin, meyhaneyi Ka’be’ye, ihramı da kumara benzetmesi, dindarlığı kabullenmeme gibi ifadeleri, onun Kalenderî şiirlerin tematiğini oluşturmuştur:

کعبه یارم خراباتست و احرامش قمار
من همان مذهب گرفتم پارسایی چون کنم

“Harabat, sevgilimin Ka’be’si, onun ihramı da kumardır. Ben de kalender mezhebi yoluna girdim, (artık) dindarlığı ne yapayım” (Senâ’î-yi Gaznevî, 1375, s. 216).

Kısaca ifade etmek gerekirse, Fars şiirinde yer alan kalenderlik olgusu, Senâ’î’nin gazelleri ile başlamıştır. Bu bağlamda Kalenderî kavram ve mazmunlardan şunlar şiire girmiştir: Rindlik, bâde-nûşî, mey-perestî, dinsizlik, dince yasaklanan eylemlere yönelme, zahide saldırma, harabata yönelme/gitme, dinin dış görünüşünü alaya alma,

Hristiyan ve Zerdüştlere ayinlerini benimseme, ar ve namusa itibar etmeyip onlardan sıyrılmama, kötü ad ile anılma, riya ve riyakârlardan uzak durma.

2.5.1. Senâ’î’den Sonra Kalenderiyât

Senâ’î’den sonra, kalenderiyât adı verilen şiiirler, fazla rağbet görmüş, sufi olsun olmasın pek çok şair, bu bağlamda şiiirler söylemişlerdir. Bu şairlerden biri de Enverî-i Ebîverdi’dir (ö. 1189). Enverî, kalender olmamasına rağmen bu tarz şiiirlerin etkisiyle az da olsa Kalenderi duyguları yansıtan şiiirler yazmıştır. Aşağıdaki beyit, tam anlamıyla bir kalender şairin ağzından çıkmış gibidir:

آخر در زهد و توبه در بستم
وز بند قبول آن و این رستم

“Sonunda zühdü de tövbeyi de bağladım, onu ve bunu kabullenme bağından da kurtuldum” (Enverî 1376: 870).

Enverî, bir çocuğa seslendiği şiiirinde, kalender zümreler tarafından hem dinin hem de küfrün eşit olarak kabul edilmesinden dolayı onun kalender meşrepli olmasını salıklar. İman ve küfrün eşit sayılması, kalender olgusunun nasıl algılandığını ve şiiire bu yönüyle nasıl taşındığını göstermesi açısından önemlidir:

ای پسر مذهب قلندر گیر
که درو دین و کفر یکسان است

“Ey çocuk! Kalenderlerde din ve küfür eşit olduğu için kalender yolunu tut!” (Enverî, 1376, s. 784).

Senâ’î ile Attâr arasında en tanınmış şair olan Hâkânî-i Şîrvânî (ö. 1199), kalender-nâme başlıklı bir şiiir yazmış ve onda duygularını şöyle dile getirmiştir:

ما حضرت عشق را ندیمیم
در کوی قلندری مقیمیم
هم میکده را خدایگانیم
هم دزدپرست را ندیمیم
ما بنده اختیار یاریم
و آزاد ز جنت و نعیمیم

“Biz, aşk meclisinde nedim, kalender mahallesinde mukimiz. Hem meyhanede saygın biriyiz hem de şarap tortusuna tapanların içki arkadaşıyız. Biz, sevgili için kulluğu seçmişiz, bundan dolayı hem cennet hem de cehennem duygusundan azadız” (Hâkânî-yi Şîrvânî 1378: 629).

Hâkânî-i Şîrvânî (ö. 1199), aşağıdaki beytinde, kalender olgusunun önemli unsurlarından olan şan, şöret, itibar gibi duyguların bir değer taşımadığını dile

getirmiştir. İtibarsızlaşmanın kesiştiği noktalardan biri de “bâde-nûşî” yani şaraba aşırı bağlı olmaktır. Hâkânî bunu, “sebû” mazmunuyla göstermiş, onu da kalender olgusuyla birleştirerek “sebû-yı kalender” ifadesiyle dile getirmiştir. Başka bir ifadeyle “itibar-sebû” kelimelerinin anlam kazanması için de “kalender” kelimesini merkeze almış, böylece “kalender-itibar-şarap testisi” ilişkisi içerisinde kalenderliğin kodlarını dile getirmeye çalışmıştır:

بیرد سنگ ما و آخر سنگ
در سبوی قلندر اندازد

“Bizim itibarımızı götürdü, sonuçta itibarımızı kalenderin şarap testisine attı” (Hâkânî-yi Şîrvânî 1378: 123).

Kaynaklar, her ne kadar Senâ’î’nin, ilk kez dillendirip dağınık da olsa tematiğini çizdiği, ıstılah ve mazmunlarını oluşturduğu Kalenderî şiirin temeli attığını ve onunla doğduğunu söylese de bu tarzın gerçek öncüsünün Attâr (ö.) olduğu söyle görüşünde birleşmişlerdir (Muhammediyân, 1394, s. 1935; Zerkânî, 1385, s. 125). Senâ’î’nin takipçisi olarak dikkat çeken Attâr da tıpkı Senâ’î gibi tematiği farklı üç çeşit gazel yazmıştır. Nasıl ki Senâ’î, lirik/âşıkane, ahlakî/öğüt ve Kalenderî duyguları ihtiva eden sufiyâne gazeller yazmışsa (Zerkânî, 1385, s. 122-125), Attâr da içeriği üç tür olan gazeller kaleme almıştır. Senâ’î’de olduğu gibi kendisi de üçüncü tür gazelleri, tasavvufî olgular doğrultusunda “kalender” veya “kalenderiyât” olarak kabul etmiştir (Firûzânfer, 1389, s. 74). Kalenderler, kendilerini aşka, şaraba ve kumara rezilane ve zelilane şekilde teslim etmişlerdir. Kalender, Attâr’ın eserlerinde şarap içilen ve kumar oynanan bir mekân olarak kullanılmıştır. Kalenderler arasındaki bir grup da rint olarak biliniyordu. Nitekim yaşam olarak, onlarla kalenderler arasında yakın bir benzerlik bulunuyordu (Ritter, 1379, s. II/86).

Ünlü mutasavvıf şair Fahreddîn-i Irâkî (ö. 1239) de, Kalenderî olgusuna bigâne kalmamıştır. Kedkenî’ye göre Irâkî, diğer çağdaşı şairler gibi kalender âdetlerine ve onların gittikleri yola ilgi duymuştur. Kedkenî’nin kalender kelimesini, şahıs anlamında kullanan öncü şairlerden biri olarak kabul ettiği Irâkî’den sonra, kelime mekân anlamından çıkıp yavaş yavaş şahıs anlamına doğru evrilmiştir (Kedkenî, 1387, s. 320). Irâkî’nin kalender kelimesine şahıs anlamı yüklediği şiirlerinde çokça görülmektedir (Irâkî, 1372, s. 80, 87, 100, 245, 265, 313). Nitekim aşağıdaki beyitte bu durum görülmektedir:

ما شيفته فتنه نقاش شديم
با رند قلندری و قلاش شديم

“Biz, nakkaş fitnessine tutulduk, kallâş ve kalender rind olduk” (Irâkî, 1372, s. 342).

Irâkî, bu tür duyguları daha çok rind, kallâş, çalgıcı ve kalender unsurları üzerinden dile getirmiştir. Bu tipler, onun şiirlerinde olumlu algılanmışlardır. Bunlar, aşk şarabı

ile sarhoş olup Allah'ın gayrısının sınırları ve değer yargılarından kurtulup hür olmuş bireyler için kullanmıştır. Şair, harabatta rindlerin aşk ile mest olduklarını gördüğünde, sarhoşluğu hakikat olarak tarif etmiştir (Orkin, 2021, s. 205). Irâkî'yi, kalender olgusuna yeni bir bakış getirip onu tasavvufî hakikat ve aşk bağlamında ele alarak harabata ve onun ehline yüksek bir değer yükleyen şairlerin öncüsü olarak görebiliriz. Senâ'î'de muallak ve kapalı olan bu durumun, Fahreddîn-i Irâkî'de görünür bir hâl alması, Kalenderî şiirin tarihî seyrinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Bu doğrultuda Irâkî, hakikat-mecaz bağlamında, hakikate ulaşmanın yolunun harabattan geçtiğine inanmaktadır. Onun harabatı seçmesi; içerisinde, başka bir söylemle harabat denilen mekânda bulunanların sarhoş hâlleri ve bu hâl ile kendilerinden geçme yönüyledir. Bu durumu, Kalenderî öğretide önemli bir arguman olan “mestî” mazmunuyla dile getirmiştir. Bu yolda hakikate ulaşmanın yegâne yolu, sarhoşluktur, gerisi mecazdır:

تا مستی رندان خرابات بدیدم
دیدم به حقیقت که جزین کاد مجاز است

“Harabatta rindlerin sarhoşluğunu gördüğümde, gerçeğin/hakikatin bu, bunun dışındakinin mecaz olduğunu anladım” (Fahreddîn Irâkî: g. 696)

Irâkî, Kalenderî söyleminde önemli yer işgal eden şarap içmek ve mutlu olmak olgusuna da yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte bu durumu görmekteyiz. Beyitte yer alan bezmden, kalender delilen mekânda toplu otaran ve belirli gruba mensup olan kişiler anlaşılmalıdır. Kalenderân-ı kallâş ifadesiyle de kallâşların mekânına mensup kalenderler algılanmalıdır. Başka bir ifadeyle kallâşlar, kendilerine ait bir yerde bir araya gelirken, gelmiş oldukları o mekânda kalenderler de bulunmaktadır. Burada kallâş, bir isim/sıfat değil, kalleşlerin bulunduğu mekândır ve o mekânda kalenderler de yer almaktadır. Bu kelimelerin bağlamı, bu tür söylemlerin söylenmesine neden olmuştur:

در بزم قلندران قلاش
بنشین و شراب نوش و خوش باش

“Kalleşlerin mekânına mensup kalenderler zümresiyle otur, şarap iç ve mutlu ol!” (Fahreddîn Irâkî: g. 704)

Kalender söyleminde çok yer alan dinî değerlere lakayt kalmak, aşağıdaki beyitte de kendini göstermektedir:

در کعبه چون نبود مرا جای لا جرم
قلاشوار بر در خمار ماندهام

“Ka’be’de benim yerim olmadığı için zorunlu olarak kalleşler gibi sarhoşların kapısında kalmışım” (Fahreddin Irâkî: g. 972).

Irâkî, kalender olgusunu, bu olgunun tematiğini, mazmun ve mefhumlarını Senâ’î ve Attâr gibi şairlerden miras almıştır. Bundan dolayı onun şiirlerinde muğ, muğbeççe, harabat, ayyâr, kallâş, rind, kalender, mey, meyhâne, mestlik, şarap gibi pek çok unsurla karşılaşırız. Irâkî, adı geçen şairlerden aldığı bu mirası, Hâfız’a ulaştırın yolun kilometre taşı olmuştur. Başka bir ifadeyle şair, Senâ’î’den alınan kalender algısının Hâfız’a ulaştırın yolda önemli kilometre taşı olmuştur.

3. Hâfız-ı Şîrâzî/Kalenderce Söylemin İleri Boyutu

Senâ’î ile başlayıp Attâr ile büyük bir ivme kazanan Kalenderî şiir, Hâfız ile daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Hâfız’ın şiirlerinde sergilemiş olduğu tarzı ve söylemi, bu tür şiirlere oldukça uygundur. Çünkü o; mescitten harabata salına salına yürümüş, kendi hırkasını şarap için rehin bırakmakla övünmüş, ateşperestlerin öğüdünü veya şarap satan muğ-beççeyi dinlemiş, seccadesini meyhaneye sermiş, zahidi alaya ve hafife almış, şaraba övgüler düzmüş, gece yarısı yatağı başına gelen mahmur sakinin şarap içme teklifine muhatap olmuş ve benzeri duyguları hissetmiştir. Bütün bunlar, kalenderiyât olgusu için de geçerlidir. Bu olgular, kalender dervişlerin hayat felsefesi ve his dünyasında da yer almıştır (Ritter, 1389, s. II/86). Hâfız, Senâ’î ile başlayan ve Attâr ile büyük bir mesafe kaydeden kalender olgusunu, kemal noktasına ulaştırıp ona ayniyet vermiş ve Fars şiir geleneğine kazandırmıştır (Kedkenî: 1386: 336).

Hâfız hem kalender hem de Melamet ehliyle, yani bir taraftan kendi ruhsal halleri gizlemiş olanlarla diğer taraftan da güzel olan toplumsal davranışlarla kavga etmiştir. Melamilik, kendi riyasını sağlamlaştırırken, Hâfız, riyanın her çeşidine başkaldırmıştır. Melamiler, kendi nefislerini temizledikleri için başkalarına başkaldırma ve onlara meydan okuma niyetine sahip değillerdi, fakat Hâfız, onları alaya alıyor, onlarla kavga ediyor ve onlara açıkça meydan okuyordu (Murtezâ, 1384, s. 133; Muhammediyân, 1394, s. 1943).

Hâfız’ın, Kalenderî şiirlerini tespit etmek, oldukça güçtür. Onun kullandığı kelime, mefhum ve mazmunu, bir düşüncenin içerisinde algılamak oldukça zordur. Onun şiirlerindeki anlam ve kullandığı mazmunlar, her tarafa ve mektebe çekilebilip yorumlanabilecek bir özellik arz eder. Zaten zorluk da burada başlamaktadır. O şair kimliğini tam olarak ortaya koymadığı için, okuyucu onu kendine göre yorumlamaktadır. Bu da Hâfız’ın gücünü ve şiirlerinin anlam derinliğini göstermektedir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Hâfız, rind midir, Melamî midir, kalender midir, saf bir Tanrı âşığı mıdır? Bu ve buna benzer soruların cevabı, şüphesiz evet olur. Öyleyse Hâfız’ı, hangi kategoriye yerleştirmemiz gerekir. İşte zorluk, kendisini tam olarak burada göstermektedir.

Hâfız'ın şiirlerinde yer alan kalender olgusu, ya kalender kelimesiyle ya da bu olgunun tematiğiyle ortaya konulmuştur. Hâfız, gazellerinde kalender kelimesini altı yerde kullanmış ve bu kelimeye özel bir anlam yüklememiştir. Hatta ifade etmek istediği duyguları yansıtırken, kalender kelimesinden yararlanmışır. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, hünlerden yoksul insanın atlas abasının değersizliğinden bahsederken, hünersizin abasını yarım arpayaya kimse almaz demiştir. Hâfız, burada “hiç kimse” yerine “kalenderân-ı hakikat” ifadesini kullanmıştır. Onları, gerçek peşinde koşan bir zümre olarak görmüştür:

قلندران حقيقت به نيم جو نخرد
قبای اطلس آن کس که از هنر عبارت

“Hünlerden yoksun kişinin atlas abasını, gerçek (peşindeki) kalenderler, yarım arpayaya bile satın almazlar” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. 68).

Hâfız, gazellerinden birinde, hırkasını meyhaneye rehin bırakan Şeyh San'ân'dan bahsederken, onu güzel ruhlu kalendere benzeter. Bu benzetmeyi yaparken, kalenderlerin yaratılış itibarıyla hoş, güzel kişiler olduğunu söylemeye çalışmıştır:

گر مرید راه عسسقی فکر بدنامی مکن
شیخ صنعان خرقة رهن خانه خمار داشت
وقت آن شیرن قلندر خوش که در اطوار سیر
ذکر تسبیح ملک در حلقه زَنار داشت

“Eğer aşk yolunun müridiysen, kötü namlı olmayı düşünme, Şeyh San'ân bile hırkasını meyhanede rehin bıraktı. Kalender (ruhlu) o güzel (insan), vaktini ne güzel geçirdi! Süluk yolunda meleklerin zikir teşbihini de belindeki zünnârda taşıdı” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. 79).

Kalenderlerin saçlarını kazıdıkları hakkında, elimizde tarihi vesikalar vardır. Hâfız'da bu olgudan hareketle, onların saçlarını kazıdıklarını şiirine taşımıştır. Fakat o, başını kazıtan herkesin, kalender olamayacağını da ifade eder:

هزار نکته باریکتر زمو اینجاست
نه هر که سر بتراشد قلندری داند

“Burada kıldan daha ince bir nükte var: Her saçlarını kazıtanı kalender bilme” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. 180).

Hâfız, aşağıdaki gazelin matla beytinde; “kalk, sufi hırkasını meyhaneye götürelim” dedikten sonra, sonraki beytinde “hediye de kalenderlere götürelim” der. Şair, bu beyitte kalender kelimesini, kalenderin bir özelliği veya sıfatı olan rint ile birlikte kullanır ve “rind-i kalender” ifadesine yer verir. Ayrıca kalenderlerin şathiyatları olan ve küfür sözleri ifade eden “tâmât” kelimesine de yer vermiştir:

سوی رندان قلندر به راه آورد سفر
دلغ بسطامی و سجاده طامات بریم

“Biz, kalender rintlere yol hediyesi (olarak) Bistâmî hırka ve tâmât seccadesi götürelim” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. 373).

Hâfız, aşağıdaki beytinde de külah ve hırkadan bıktığını ve bunlardan kurtulup kalender olmak istediğini söyler. Bu söylemde, büyük bir ihtimalle kalender tarz veya bir yaşam biçimine girmek istediğini veya aklından bunu geçirdiğini vurgulamış olabilir:

ازین مَزُوحِه و خرقه نیکک در تنگم
به یک کرشمه صوفی و شم قلندری کن

“Bu külah ve hırkadan dolayı sıkıldım. Sufiyâne bir bakışla beni kalender yap!” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s.401).

Hâfız-ı Şîrâzî'nin kalender olgusuna yer verdiği son kalender kelimesi de aşağıdaki beyitte geçmektedir. Hâfız, bu beyitte hükümdar ile derviş olgusuna yer vermiştir. Hükümdarın düşünce dünyasında; asker, taç ve hazine vardır. Derviş ise huzur ve esenlik düşüncesi ile kalender köşesi sevdasındadır. Hâfız'ın ifadesinde “kunc-i kalender”, bir sığınma, bir esenlik durağı olarak yer almıştır:

سلطان و فکر لشکر و سودای تاج و گنج
درویش و امن خاطر و کنج قلندری

“Sultanda asker düşüncesi, taç ve hazine sevdası; dervişteyse gönül huzur ve kalenderlik köşesi!” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s.455).

Hâfız-ı Şîrâzî, Kalenderî olgusunu, kalender kelimesiyle ifade ettiği gibi, bu olgunun tematiğinde yer alan duygulara da yer vermiştir. Bu olguların birçoğunun Kalenderî ile ilgisi olduğu kadar, başka zümrelerin yaşam ve düşüncesinde de yer etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

4. Kalender Kelimesinin Şiirsel Anlatımlarına Yön Veren Bazı Kalenderî Kavramlar

Senâî'nin başlattığı çizgi ile birlikte, bazı temel kalenderî kavramları da şiirde yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar ayyaşlık, harabata yönelme, bâzâr-ı kalenderî, kallaş ve kalender, zahitleri kınama/rint-zahit çekişmesi, riyadan kaçınma, ar ve namusa özen göstermeme, doğru yoldan sapma ve günaha girme, toplum âdetlerinin tahribi, kalender gibi/kalendersân, durd-i Kalenderî, rind-i Kalenderî, zahide saldırı, sarhoşluk/şarap içme, riyadan sakinme gibi temel şiirsel numunelerdir. Bunlar, Klasik

Türk şiirindeki derbeder âşık tipinin de önemli niteliklerindedir. Bu nitelikler, kalenderlik olgusu bağlamında pek çok şiirde ele alınıp kullanılmış, böylece zengin bir Klasik terminoloji vücuda getirilmiştir. Bu terminolojinin her karesinde, Melamete bağlanmış kalender âşığı görmek mümkündür.

4.1. Ayyaşlık

Senâ’î’nin mirasını devralan ve bunu daha da ileri götüren Attâr’ın Kalenderî gazellerine mazmun ve kavram olarak, başka bir ifadeyle tematik olarak baktığımızda, başta “باده نوشی/ayyaşlık” geldiği dikkat çekmektedir. Şarap içme anlamına da gelen bu kavram, sufi şiirlerde çok görülür ve değişik bağlamda kullanılır. Fakat bu kelime, Kalenderî duygularla işlenmiş ve bağlamsal olarak kalenderiyât şiirlerin temelini oluşturmuşsa, diğer alanlarda kullanılanlardan ayrılmış ve bu tarz yazılan şiirlerde kullanılan bir kavram olmuş olur. Bunun yanında eğer şair, halkın söylemlerine ve kınamalarına aldırış etmiyor ve dikkate almıyorsa, ayyaşlık bir anlam kazanmış ve Kalenderî tarzın kapsama alanına girmiştir diyebiliriz. Aşağıdaki beyit, bu duygulara güzel bir örnektir:

تا کی ز ردّ و قبول دُردی بیار که ما
مست ملامتیم رند قلندریم

“Ne zamana kadar insanların red ve kabulüne aldırış edeceksin! Tortulu şarap iç! Zira biz, melamet sarhoşu, kalender rindleriz” (Attâr, 1384, s. 508).

Şarap olgusu, yukarıda da değindiğimiz gibi gazellerin temel dinamiklerindedir. Bu dinamiğin kullanımı önemlidir. Eğer bu kavram, başka bir kavramın bağlamında ele alıp işlenmişse, o zaman bu iki kavram farklı bir boyut ve kullanım kazanmış olur. Şarabın, Kalenderî şiirlerde anlam kazanması da bu yöndedir. Attâr, her şair gibi şaraba şiirlerinde yer vermiştir, ama “کافر کهنه/ihtiyar kâfir” diyerek, Kalenderî gazellerde yer alan kâfir olgusuyla birlikte kullanıp “توبه بشکست/tövbe kırma, bozma” imajı ile bağlantılı olarak kullanıp onu Kalenderî şiirin tematiği içerisine katma başarısını göstermiş olur:

در ده می کهنه ای مسلمان
کاین کافر کهنه توبه بشکست

“Yıllanmış şarap ver! Ey Müslümanlar, zira bu yaşlı kâfir, tövbesini bozdu!” (Attâr, 1384, s. 65).

4.2. Harabata Yönelme

Attâr’ın, Kalenderî şiirlerinde kullandığı başka bir motif, “رفتن به خرابات/Harabata gitmek”tir. Senâ’î’de de yer alan bu olguyu, Attâr’da kullanmıştır. Nitekim Attâr, kötü adla anılıp toplumsal hiçbir değeri benimsemeyen, hatta bu değerlere karşı çıkan, şarap içip kumar oynayan bir gurup insanların toplandıkları mekân olan harabata,

şiiirlerinde yer vermiştir. Öyle ki Attâr, “saçma sapan söz” anlamına gelen “طامات” kelimesine yer vererek, harabatı diğer mekânlardan ayırmış ve bu mekânı Kalenderî bağlamında kullanıp onların toplandığı ve bir araya geldikleri yer olarak görmüştür:

سحر گاهی شدم سوی خرابات
که زندان را کنم دعوت به طامات

“Rindleri saçma sapan sözlere davet edeyim diye bir seher vakti harabata yöneldim” Attâr, 1386, s. 86).

4.3. Bâzâr-ı Kalenderi

Attâr, Kalenderî gazellerinde daha önce bu tür şiiirlerde yer almayan bir kavram olan “bâzâr-ı Kalenderî/بازار قلندری” olgusunu katmıştır. Bâzâr-ı Kalenderî, yaratılışları temiz olan kalenderlerin toplandıkları yerdir. Başka bir ifadeyle kalenderlerin bir araya geldikleri kalender-hânedir (Sârimî, 1389, s. II/341). Attâr, bir gece, kalenderlerin toplandığı mekân olan bâzâr-ı kalendere gider. Attâr, bu gidişi, tam da bir kalender şahsiyetine yakışır bir tarz olan sarhoş, sağa sola düşe kalka ve şarap şişesi elinde bir şekilde gerçekleştirir:

عزم آن دارم که امشب نیم شب
پایکوبان کوزه دردی به دست
سر به بازار قلندر در نهم
پس به یک ساعت بیازم هر چه هست

“Gece vakti, elde tortulu şarap testisi, yarı sarhoş şekilde yöneldim, başı kalender hanesine/pazarına koydum, o zaman var olan her şeyle bir saat (olsa da) oyalanırım” (Attâr, 1386, s. 89).

Benzer durum aşağıdaki rubaide de vardır. Bu rubaide Attâr’a göre kişi, özgür olmak, kendi benliğinden, iyi ve kötü olma durumundan kurtulmak istiyorsa, bâzâr-ı kalendere yani kalender-hâneye uğramasını önerir:

جواهی که ز خود برایگان باز رهی
فانی شوی و به یک زمان باز رهی
یک لحظه به باز قلندری بگذر
تا از بد و نیک دو جهان باز رهی

“Çekinmeden kendinden kurtulmak istersin, fani olursun ve bir anda kurtulursun. Bir kez olsun kalender-hâneye uğra ki, iki cihanda iyi ve kötüden kurtulasın” (Attâr, 1386, s. 294).

4.4. Kallâş ve Kalender

Kalenderî kavramlarından biri olan “kalleş” ve onun çokluk şekli olan “kallâş” kelimesi de fazla kullanılmıştır. Farklı zümreler tarafından kullanılan kalleş kelimesini, Attâr, taşıdığı olumsuz anlam doğrultusunda kalender kelimesine için de kullanmıştır. Kalleşlere ve kumar oynayanlara yüklenen anlam, kalender için de söz konusu olmuştur. Aynı durum “evbâş”lar için de geçerlidir. Attâr, toplum tarafından olumsuz yönleriyle tanınan hemen bütün zümreler içine, kalenderîleri de katmıştır. Kattığı bu zümre veya zümre fertlerini olumsuz yönleriyle değil de olumlu taraflarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Attâr, bu durumu aşağıdaki beytinde ifade etmiştir. Burada dikkat çeken önemli bir husus, Attâr’ın kalender kelimesini mekân olarak değil de bir topluluk veya topluluğun bir ferdi olarak kullanmasıdır:

کمز و قلاش و قلندر بیاش
در صف اوباش بر آور خروش

“Kumarbaz, kalleş ve kalender ol! Evsizlerin safında bulunduğunu haykır! (Attâr, 1386, s. 265; Sâmirî, 1389, s. II/336/).

Aşağıdaki beyitte de Attâr, kallâş ve kalenderi birlikte kullanmış, fakat kalender kelimesine mekân anlamı yüklemiştir. Kalleş kelimesine fert anlamı yükleyen Attâr, kalender kelimesini kalender-hâne gibi mekân bağlamında değerlendirmiştir. Attâr, kalender-hâne denilen bir yerde kalleşlerle oturduğunu ve tövbe bozduğunu söylemiştir:

دی در صف اوباش زمانی بنشستم
قلاش و قلندر شدم و تویه برستم

Dün, bir müddet evbâşlarla/ayak takımı ile oturdum. Kalleşler ile kalender-hânedeki bulundum/oldum ve tövbeden kurtuldum” (Sâmirî, 1389, s. II/338)

4.5. Zahitleri Kınama/Rint-Zahit Çekişmesi

Attâr, şiirlerinde Kalenderî şiirlerin tematiğinde yer alan zahitleri kınama/tariz, işleme duygusuna da yer vermiştir. Rint-Zahit çekişmesi vesilesiyle çokça kullanılan bu kavramlar, Senâ’î’nin gazellerinde yalancı ve sahte zahitlere saldırı olarak kendine yer bulmuş, hatta Attâr’ın Kalenderî gazellerinde de kullanılmıştır:

زاهد خلوت نشین را به یکی کوزه دُرد
اوقتان و خیزان از خانه به بازار کشیم

“Halvette oturan zahit (ile) bir şarap tortulu testiyle evden pazara düşse kalka içerek gidiyoruz” (Attâr, 1384, s. 504).

4.6. Dine ve Değerlerine Aldırış Etmeme

Her kalender gibi Attâr'da Kalenderî şiirin gereği olarak dine ve dini değerlere karşı hem lakayt davranmış hem de kurallarına aldırış etmemiştir.

چون رسید این چایگه عطار نه هست نه نیست
کفر و ایمانش نماند و مؤمن و کافر بسوخت

“Attâr, yokluk ve varlığın olmadığı bu yere varınca, orada iman ve küfür ~~de~~ kalmadı, mümin ile kâfir de bir oldu” (Attâr, 1384, s. 18).

Öyle ki sevgili, Attâr'ı kâfir olmaya davet ettiğinde, Attâr ona serkeşlik edip karşı koymadığı gibi hem dini hafife alıyor hem de dinin dışına çıkmaya razı oluyor. Bu ve buna benzer duyguların daha çok kâfir mazmunu doğrultusunda ele alınıp sürekli işlenmesi, Kalenderî söyleme oldukça uygun düşmektedir:

خمار و قلندر شو مست می دلبر شو
ور گفت که کافر شو هان تا نشوی سرکش

“Mahmur ve kalender ol! Şarap sarhoşu ol! Eğer sevgili, kâfir ol derse, sakın ha isyan etme” (Attâr, 1384, s. 192).

4.7. Riyâdan Kaçınma

Attâr, her kalender duyguları taşıyanlar gibi riyadan, ikiyüzlülükten, yalan ve dolandan incinmektedir. Klasik şiirde çokça işlenen bu duyguların temeli de melametten kaynaklanmaktadır (Sevimli, 2021, s. 37-38). Melametten gelen etkiyle Senâ'î ve sonrasında Attâr, bu olguları ve hisleri şiirlerinde yoğun kullanmıştır. Böylece Klasik şiirdeki rint-zahit çekişmesinin de temel dinamikleri oluşmuştur:

تا کی از تزویر باشم خودنمای
تا کی از پندار باشم خودپرست

“Ne zamana kadar bu gösterişle bu yalan dolanla (meşgul) olacağım. Ne zamana kadar zanla, kendini beğenmişlikle (meşgul) olacağım” (Attâr, 1384, s. 41).

4.8. Ar ve Namusa Özen Göstermeme

Kalender olgusunda; ad, şan, şöhret ve unvana rağbet edilmediği gibi ar ve namusa da özen gösterilmemiştir. Hatta bu durum, bu tür şiirlerde yoğun bir şekilde yer almıştır. Attâr da bu duyguya bigâne kalmamış ve bu anlayışa şiirlerinde oldukça fazla yer vermiştir. Çünkü kalenderlerde “ar ve namustan korkma” yoktur, utanma olmaz.

بس کم زنی استاد شد بی خانه و بنیاد شد
از نام و ننگ آزاد شد نیکست این بد نام م

4.9. Doğru Yoldan Sapma ve Günaha Girme

Attâr'ın, kalenderlikte çok kullanılan “tezâhür-i fîsk ve fesâd” olgusuna rağbet gösterdiği ve onu şiirlerinde kullandığını görülmektedir. Nitekim kalenderliğin gereği olarak doğru yoldan uzaklaşıp günah yoluna girdiğini ve bu yolda bir öncü kişi olduğunu söylemiştir:

در فسق و قمار پیرو استادیم
در دیر مغان معنی بهنجاریم

“Doğru yoldan sapma ve haram kazanç elde etmede, yetkin olanların izinden gidenim. Ateşe tapanların tapınağında bir ateşperest (tarzı) tarzımdır” (Attâr, 1384, s. 499).

Benzer durum aşağıdaki beyitte de vardır. Attâr, açık bir şekilde fâsık yani bozucu olduğunu söylemiş ve ortada var olanı söylemenin bir mahsuru olmadığını ifade etmiştir:

نمی گویم که فاسق نیستم من
هر آن چیزی که می گویند هستم

“Ben, fâsık değilim diye söylemiyorum. Söylenen şey benim için mevcut” (Attâr, 1384, s. 393).

4.10. Hıristiyan Törelerini Kabul Etme

Kalenderî şiirlerde yer alan ve çok kullanılan Hıristiyan âdet ve geleneklerine yer verme olgusu, Attâr tarafından da kullanılmıştır. Senâ’î ile Fars tasavvuf şiirine giren bu olguların başında, zünnâr bağlama, kilise veya tapınak törelerini benimse gelmektedir. Attâr’da da bu durumu görmekteyiz:

از عشق تو من به دیر بنشستم
زُنارمغانه بر میان بر بستم

“Ben, senin aşkımdan dolayı ateşperestlerin tapınağında oturdum. Muğların zünnârımı belime bağladım” (Attâr, 1384, s. 389).

4.11. Ateşperest Töreleri Benimseme

Hıristiyan âdetlerinin yanında ateşe tapanların törelerini benimse de Kalenderî şiirlerde fazla rağbet görmüş ve işlenmiştir. Dine karşı itinasız bir tavır sergileyen şair, halkın nezdinde küfür sayılan ateşe tapanların yani muğların âdetlerine bağlanmayı öne çıkarır. Attâr, bir Kalenderî algısı olan her iki dünyada mescit yerine ateşperestlerin tapınak köşesini seçmiştir:

هر دو کون گوشهٔ دیری گزیده ام
زُنار چار کرده به بر در گرفته ام

“Her iki dünyada ateşe tapanların tapınak köşesini seçmişim. Dört zünnar bağlamış, iyiliğe başlamışım” (Attâr, 1384, s. 482).

Benzer durum aşağıdaki beyitte de görülmektedir. Attâr, Kalenderî söylemin değişmez unsuru olan zünnârı bağlamış, sarığı da meyhaneye rehin bırakmıştır:

زُنَّار چہار کردہ بر ہواہد بست
دستار بہ میخانہ گرو خواہد کرد

“Dört zünnârı bağlayacağım, sarığı meyhaneye rehin bırakacağım” (Attâr, 1386, s. 292).

Attâr, âşık olma bağlamında, aşkı uğruna dinini değiştireceğini ifşa etmekten bile çekinmemiştir:

در عشق تو دین خویش نو خواہم کرد
در ترسای گفت و شنو ہواہم کرد

“Senin aşkın için dinimi yeniden seçeceğim. Hıristiyanlık için konuşma yapacağım” (Attâr, 1386, s. 292).

Attâr, düşüncesini daha da ileri götürerek, bir Kalenderî söylemi olan muğların dinlerini seçme, dinin elden gitmesi gibi ifadeleri çekinmeden dile getirmiştir:

چون مرد دین نبودم کیش غغان گزیدم
دین رفت و بر میان جز زُنَّار می نبینم

“Din adamı olmadığım için muğların dinini seçtim. Din elden gitti ve ortada zünnardan başka (bir şey) görmüyorum” (Attâr, 1384, s. 479).

4.12. Toplum Âdetlerinin Tahribi

Kalenderî olgunun en önemli özelliği, toplumun benimseyip kabul ettiği değer yargı ve âdetlerini tahrip edip yıkma, belki de ortadan tamamen kaldırmaktır. Aslında bu bir karşı koyma durumu, her kalenderin yaptığı bir eylemdir. Bu tür davranış biçimi, Attâr’ın şiirlerinde de yer almıştır:

ما دُرد فروش ہر خراباتیم
نی زہدنامای ہر کراماتیم
با عادت و رسم نیست ما را کار
ما کی ز مقام رسم و عاداتیم
بر خاست ز ما حدیث ما و من
زیرا کہ نہ مرد این مقاماتیم

“Ben, her harabatta tortulu şarap satanım. Benim her cömertliğim, zahitliği göstermez. Bizim gelenek ve âdetler ile işimiz olmaz. Bizim için töre ve âdetler nasıl makamdan

sayılır! Ben ve biz sözünü bizden kaldır, zira bu makamlarımızda adam yok!” (Attâr, 1384, s. 474).

Attâr, toplumun değerlerini “hırka” metaforu ile de ifade etmiş, toplumda var olan âdetleri bir hırkaya benzeterek, bu âdet hırkasını baştan attığını söylemiştir. Aslında Attâr, yürüdüğü yolda kendisine engel olan her şeyi atmış ve yok etmiştir:

ما خرقة رسم از سر انداخته ایم
سر را بدّل خرقة در انداخته ایم
هر چیز که سدّ راه ما خواهد بود
گر خود همه جان است بر انداخته ایم

“Biz âdet hırkasını, baştan atmışız. Başı, hırkanın bedeli olarak atmışız. Bizim yolumuza engel olacak her şeyi, kendi canımız da olsa atmışız” (Attâr, 1386, s. 292).

Erken dönem Kalenderî şiirlerinde fazla yer almayan ve Senâ’î ile bu tarz şiirlere giren sevgili/maşûk olgusu, Attâr’da biraz daha net görünür olmuştur. Senâ’î’de çok açık olmayan sevgili unsuru, Attâr’ın şiirlerinde artık belirginleşmeye başlıyor ve açıkça zikrediliyor. Her ne kadar bu sevgilini cinsiyeti belli olmasa da büyük bir olasılıkla bu sevgili, genç bir kalenderdir:

من زاهد فوطه پوش چون دانم بود
چون یار مرا قلندری می خواهد

“Ben, kendimi sarık giyen zahit bilirim. Zira sevgili benim için Kalenderî (olmamı) istiyor” (Attâr, 1386, s. 393).

4.13. Kalender Gibi/Kalendersân

Attâr, kalender kelimesine “gibi” anlamına gelen -vâr, -sân” son eklerini getirerek, Kalender gibi, kalendere benzer, kalendere yakışacak tarzda anlamlar yükler ve anlamsal olarak kalender huylu, kalender âdetli ve kalender görünüşlü anlamlar kazanır:

چو مست عشق گشتی کوزه در دست
قلندروار بیرون شو به بازار

“Eldeki şarap testisi aşk sarhoşu olunca, kalender gibi çarşıya çık” (Attâr 1386a: 246).

قلّاش و قلندرسان رفتم به دَر جانان
حلقة بزدم گفتا نه مَرَد درمایى

“Sevgilinin kapısına kalleşlere ve kalendere yakışan tarzda gittim. Çaldım kapı tokmağını dedim: Para düşkününü değilim!

4.14. Durd-i Kalenderî

Attâr, çeşitli zümreler tarafından tüketilen ve geniş bir kullanım alanına sahip olan “durd-i Kalenderî” yani kalender topluluğunun içtiği tortulu şarap olgusuna da şiirlerinde yer vermiştir. Attâr, durd-i Kalenderî’yi, “derd” metaforu doğrultusunda kullanmış ve bu şarabı, kederleri unutturan bir unsur olarak görmüştür. Aslında kalenderler, tortulu şarabı, dert ve kederlerinden kurtulmak için değil, kalender olmanın bir gereği, ayyaşlığın bir göstergesi olmasından dolayı içmişlerdir:

زین دَرْدِ که جز غصهٔ جان می ندهد
جز دُرْدِ قلندری امان می ندهد
آن آهِ بصدق کز قلندر خیزد
در صومعه هیچ کس نشان می ندهد

“Can üzüntüsünden başka bir şey vermeyen bu derde, kalender-hânenin tortulu şarabından başka (hiçbir şey) güven vermez! Kalender-hânedeki kalkan o dostluk ahı, hiç kimsenin ibadethanesinde gösterilmez!” (Attâr, 1386, s. 294).

4.15. Rind-i Kalenderî

Rind; temiz yaratılmış âşık, maşukun yolunda tüm değerleri bir kenara bırakan, ar, namus ve kişilik kaygısından arınmış, hayır ve şer olgusundan uzaklaşmış, riyâ ve ikiyüzlülükten nefret eden ve bu doğrultuda zahit ve sufîye en çok direnen, toplumsal âdet ve gelenekler ile işi olmayan, laubâli kimliğe bürünen, hem âşık hem sarhoş hem de lâ-yakıl/ne yaptığını bilmeyen biri ve benzeri özelliklere sahip bir kişilik (Sârimî, 1389, s. 32-33) olarak kullanıldığından, pek çok zümrenin söyleminde yer almıştır. Attâr bu kelimeyi, kalender olgusu içinde ve tüm topluluklarda kendisine yüklenen bağlam içerisinde kullanmıştır. Öyle görünüyor ki, tek başına bir kavram olan rint, muzafunileyh olduğu kelimenin sıfatı olarak kullanıldığında, o kişi veya o topluluğun bir özelliği olarak değer ve anlam kazanmaktadır. Aynı durum Attâr’da da vardır. Attâr, rint kelimesini, Kalenderî kelimesiyle birlikte kullanarak, Kalenderî zümresinin bir sıfatı olarak kelimeye anlam yüklemiştir: Bir mısra içerisinde “مست ملامتیم رند /biz Melamet sarhoşu, kalender-hâne rindiyiz” (Attâr, 1384, s. 508) diyen Attâr, kendini hem Melamî hem de kalender rint olarak görmüştür. Aşağıdaki beyitte de rind-i Kalenderî, aynı bağlam içerisinde kullanılmıştır:

زنهار به گرد من مگرد ای زاهد
کاین رند قلندر از نمازت ببرد

“Ey zahit! Sakın ha benim çevremde gezinip durma, çünkü kalender-hânedeki rind, senin namazını alıp götürür!” (Attâr, 1389, s. 294).

Benzer bir durum aşağıdaki rubaide de vardır. Attâr, “zahit-rind” ilişkisini, yukarıda çerçevesi çizilen bir birliktelik içerisinde ele almıştır. Buna göre; zahit, riyâkâr ve

ikiyüzlü olarak sahnede olacak ve ondan kurtulmak için rind olgusunu taşıyan birine gereksinim duyulacaktır. İşte tam bu noktada da Attâr, kalender zümresinden bir rinde seslenecek ve ona “rind-i Kalenderî” neredesin diyerek kendisinden yardım dileyecektir:

تا چند ز زاهد ریائی آخر
دُرد در کش که مرد مائی آخر
ما را جگر از زهد ریائی خون شد
ای رند قلندری کجائی آخر

“Peki, zahitte ne zamana kadar riyakârlık bulunacak. Artık bizim adamımızsın, tortulu şarap iç! Bizim ciğerimiz riyakâr zahitten dolayı kanlandı. Ey kalender mahallesindeki rind, artık neredesin?” (Attâr, 1389, s. 293).

4.16. Zahide Saldırı

Zahide saldırı, Kalenderi şiirin temel referanslarından. Bu olgu bu tarz şiirlerde oldukça yaygın kullanılmıştır. Hâfız da çeşitli vesilelerle bu duyguya fazlaca yer vermiştir. Bir beytinde zahidin gururundan bahseder, gururu yüzünden esenlik yolunu bulamadan gittiğini söylerken, rindlerin ise niyaz yoluna/râh-ı niyaza girdikleri için cennet yoluna gittiğini (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 84/b. 6) söylemiştir. Böylece samimi gördüğü ve dürüst algıladığı rindin cennet yoluna girdiğini, zahit ise riyaya bulaştığından bu yoldan mahrum kaldığını söylemek istemiştir. Ayrıca başka bir beyitte; zahidin yanında sufi ve vâizlerin ikiyüzlü oluşlarını ifade etmiş ve vaizin mihrap ve minberde söyledikleri ile bunların dışında tek başına kaldığında başka işlerle uğraştığını ve ikiyüzlü davranış biçimi sergilediğini söylemiştir (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 199/b. 1). Hâfız, her fırsatta zahitlere çatmaktadır. Rind-zahit bağlamında yaratılışları temiz olan rindlerin perde arkasındaki sırları bildikler için perde gerisindeki sırları sarhoş zahitlere sormak gerektiği düşüncesindedir. Bu sırlara zahitlerin vakif olmadıklarını söylerken de zahitlerde bu halin bulunmadığını ileri sürmüştür (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 7/b. 2). Hâfız’ın saldırılarına sufiler de muhatap olmuştur. O, “sufî gel, kadehin aynasını temizle. Gel de kırmızı renkli şarabın saflığını gör; neşesini, vermiş olduğu zevki seyret” diye sufiye seslenmiştir (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 7/b. 1).

4.17. Sarhoşluk/Şarap içme

Kalender ve rind olmakla övünen Hâfız’ın şiirlerinde şarap içme, kendinden geçme, sarhoş ve mest olma hâli oldukça yaygın bir şekilde yer alır. Bu durum, aynı zamanda Kalenderi şiirin vazgeçilmez bir unsurudur. Hâfız’ın şaraba olan düşkünlüğü daha ilk bakışta kendini gösterir. Çünkü onun ilk gazeli : “Saki kadehi /الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها/” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 1/b. 1) diye başlıyor. Her fırsatta sakiye seslenen Hâfız ondan defalarca şarap istemiştir: “Saki, kalk, kadehi doldur, sun! Dünya

gaminın başına toprak saç! Ey saki, şarap kadehini elime ver de bu gök renkli hırkayı üstümden atayım” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. g. 7-8/b. 1, 2). Hâfız, sarhoşluğun kötü bir şöret olduğunu bildiği halde, bu durumu dikkate almaz ve sarhoş hâlini devam ettirir. Çünkü o, şanı, şöhreti istememektedir. O, insanı aldatan nefsin gurur yelinden kurtulmak için şarap içip sarhoş olmak arzusundadır:

گرچه بدنامیست نزد عاقلان
ما نمی خواهیم تنگ و نام را
باده در ده چند از این باد غرور
خاک بر سر بفس نا فرجام

“Her ne kadar sarhoşluk akıllılara göre kötü adlı olmasa da, biz, şanı ve şöhreti istemiyoruz. Şarap sun! Ne zamana kadar süreceksin bu gurur yeli? Toprak (yağsın) aldatan nefsin başına!” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s. 10).

4.18. Riyadan sakınma

Kalenderi olgunun temelini yerleşen riyadan sakınma kavramı, bu olgunun uç noktası konumundaki Hâfız’da önemli yer tutmaktadır. Şaire göre şarap içme ile yabancıardan gizli yüzlerce günah, riya ile yapılan ibadetten daha iyidir. Beyitten de anlaşılacağı gibi bu olgu, kalenderiler için oldukça dile getirilen bir duygudur:

می خور که صد گناه زاغیبار در حجاب
بهتر ز طاعتی که به روی و ریا کنند

“Şarap iç! Yabancıardan/insanlardan gizli yüz günah, riya ile edilen bir ibadetten daha iyidir” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s.199).

Hâfız’ın gönlü ikiyüzlülükten çok sıkılmış, bunalmıştır. Çareyi meyhane kapısına bayrak asmakta görür. Şairin bir riyayı, “kilim altında davul çalma” deyimini kullanarak ifade etmesi oldukça orijinaldir:

دلم گرفتم ز سالوس و طبلل زیر گلیم
به آنکه بر در میخانه بر کشم علمی

“Gönlüm ikiyüzlülükten ve kilim altında davul çalmadan sıkıldı. Öyle ki meyhane kapısına bayrak çekeyim” (Hâfız-ı Şîrâzî, 1385, s.473).

Sonuç

Kalenderiler, felsefelerini ve bağlandıkları fikrî yapıyı Horasan’da IX. asırda doğan Melametten almışlardır. Melamet, onların yaşam felsefelerini biçimlendirdiği gibi, Kalenderi edebiyata da büyük katkı sağlamıştır. Fars şiirinde bu edebiyatın çok zengin söylemine ve terminolojisine rastlanmaktadır. Bu bağlamda makalede Kalenderi

edebiyata ve söyleme önemli katkıları olan şairlerin şiirlerinden hareket edilerek, bu zengin kavram dünyası açığa kavuşturulmuştur. Böylece şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kalenderi edebiyatının temeli Fars coğrafyasında atılmıştır. Başlangıçta ism-i mekân olarak evsiz, başıboş lakayt kimselerin toplandığı, meyhane, kilise gibi mekânlar anlamında kullanılırken, daha sonraları bu tür kimselerin niteliği olarak mana kazanmıştır.

İlk örnekleri Ebu Sâid Ebu'l-Hayr ile Baba Tâhir Hamedânî'nin şiirlerinde görülür. Ebu Sâid, kalenderhanede konaklayan kimse olarak ele aldığı terimi, Şeyh Yusuf Âmirî, küfr-iman tezdâdı ile,; Baba Tâhir ise yine bir mekân olarak ele alıp işlemişlerdir. Bu kullanım uzun dönem devam etmiştir. Başka bir ifadeyle bu şairlerin dillendirdiği kalender kavramı; âşık ve kalleş, yani dünyayı umursamayan kişi olma, zahit ve sahte dindarlara karşı reaksiyon gösterme olarak, Kalenderi tipi ifade eden en önemli söylemlerinden olmuşlardır. Özellikle Baba Tâhir'in söylemleri, Kalenderin yaşam felsefesinin temel numunelerini ifşa etmişlerdir.

Muizzi gibi şairlerce, varoluşları eylem ve söylemleriyle dillendiren Kalenderiler, Senâî ile şiirindeki asıl kullanımına, şiirsel mecrasına ulaşmıştır. Senâî, kendinden önceki Kalenderi söylemlerinin birleştiricisi, irfani şiirin Kalenderi olgularının başlatıcısı olmuştur. Başka bir ifadeyle Fars irfanî şiirde Kalenderi algısı Senâî ile başlamıştır. O, bir tortu içen külhan müdavimi olarak yaşantısıyla da Kalenderi âşık tipinin niteliklerini çizmiştir. Onun Melamet bağlamında ham sofuya yönelttiği tepkisel söylemlerle beliren Kalenderi algıları, şiirindeki rint-zahit temelli mücadelenin de temel göstergelerinden olur.

Senâî sonrası Enverî, Hakanî, Attar ve Fahreddin-i Irakî gibi şairler kalenderi söylemi geliştirirler. Senâî ardılı Attar ise bu olguyu çokça ve başarıyla işleyerek, Kalenderi söylemin asıl kurucusu rolünü üstlenir. Klasik şiire giren şarap içme, rintlik, harabat vb. pek çok kalenderi kavram, onun şiirleriyle asıl mecrasına oturur. Irâkî de bu doğrultuda gider. Bunlar Fars şiirinde Kalenderi edebiyata eklenir ve bu literatürü zenginleştirme rolü üstlenir.

Şiirindeki Kalenderi izleri tespit etmek zor olsa da Hâfız, kalenderi şiirin zirvesi olur. Onun söylemi ve tarzı da bu şiirlerle çok uyumludur. O, meyhanede şaraba hırkasını veren bir âşık rolüyle, şaraba övgüler düzerek, pir-i mugânın manastırında müdavim olarak zahide çatmış ve bu tür duyguları yoğun olarak şiirlerinde kalenderi algılar olarak işlemiştir. Bunlar bir "kalenderiyat", yani kalenderi mecmuası hükmü taşır. Bunlarda Melametten kaynaklanan tüm kalenderi hissiyatı ve yaşam felsefesini bulabiliriz.

Kalenderi söylemde Fars şiirinde işlenen ve şiirine yansıyan zengin bir terminoloji vardır. Senâî'nin başlattığı çizgi ile birlikte bazı temel kalenderi kavramları da bu şiirde yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar ayyaşlık, harabata yönelme, bâzâr-ı kalenderî,

kallaş ve kalender, zahitleri kınama/rint-zahit çekişmesi, riyaadan kaçınma, ar ve namusa özen göstermeme, doğru yoldan sapma ve günaha girme, toplum âdetlerinin tahribi, kalender gibi/kalendersân, durd-i Kalenderi, rind-i Kalenderi, zahide saldırı, sarhoşluk/şarap içme, riyaadan sakınma gibi temel şiirsel numunelerdir. Bunlar şiirindeki derbeder âşık tipinin de önemli niteliklerindedir. Bu nitelikler kalenderlik olgusu bağlamında pek çok şiirde ele alınmış, zengin bir Klasik terminoloji vücuda getirmiştir. Bu terminolojinin her karesinde Melamete bağlanmış kalender âşığı görmek mümkündür.

Divan şiirinde çoklukla işlenen Kalenderi algısı, şaraba müptelalıkla riya kirinden arınarak meyhaneye ya da muğların manastırına sığınma hissiyatının derbeder âşıklık ile bulunduğu çizgide belirgindir. Bu çizgide Attar, ilk kez Senâî'de bulunmayan Kalender sevgili terimini sistemleştirir. Bu sistem, melamete ile Kalenderilik'i birleştiren edebi eşikte durur. Fars şiirinde şarap, rint-zahit çekişmesi, riyaadan arınma, tortu içen sefil bir âşık rolüne bürünme, toplum âdetlerini hiçe sayma, kallaş ve kalender kisvesiyle dolaşma, mekânsızlık özlemi içerisinde yaşama gibi irfani olguları barındırır. Makale ile bu zengin terminoloji Fars şiiri temelinde gözler önüne serilmiştir.

Makalede Kalenderi kavram ve olgusunun tarihsel çerçevesi, zengin mana evreni detaylı olarak belirlenmiştir. Zengin ve geniş bir edebi terim ve kavramlar dünyası ile şiirindeki Melamete-Kalenderi söylemin kökenlerine dair tespitlerde bulunulmuştur. Fars şiiri temelli ele alınan bu orijinal tespitlerin şiirine önemli katkıları olacağı aşikârdır.

Kaynaklar

- Attâr, N. (1384 hş.). *Divân* (nşr. Takî-yi Tafazzulî). İntişârât-ı İlmî Ferhengî.
- Attâr, N. (1386 hş.). *Muhtâr-nâme* (nşr. Şefî'i Kedkenî). İntişârât-ı Suhan.
- Attâr, N. (1386a hş.). *Divân* (nşr. Sa'îd-i Nefîsî). İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân.
- Azamat, N. (2004). "Melamet". *İslam Ansiklopedisi*. C.29, TDV Yayınları, s. 24-25.
- Azamat, N. (2004). "Kalenderiler". *İslam Ansiklopedisi*. C.29, TDV Yayınları, s. 24-25.
- Bâbâ Tâhir Hemedânî (1311 hş.). *Divân-ı Kâmil Bâbâ Tâhir*. Matba'a-yı Ârmâgân.
- Bolat, A. (2003). *Melâmetîlik / bir tasavvuf okulu olarak*. İnsan Yayınları.
- Burhân, M. T. (1393 hş.). *Burhân-ı Kâtî* (nşr. Muhammed Mu'în). İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Devletşâh-ı Semerkandî (1382). *Tezkiretü'ş-şua'râ* (nşr. Edward G. Browne). İntişârât-ı Esâtir.
- Dihgân, A. S. (1394). *Ez-Kalender-i Attâr Tâ Rind-i Hâfız*.
- Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr (1350 hş.). *Suhânân-ı manzum-ı Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr* (nşr. Sa'îd-i Nefîsî). İntişârât-ı Kitâb-hâne-i Senâî.
- Dihhodâ, A. E. (1381 hş.). *Lugat-Nâme*. İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Efşârî, M. A. H. (1374 hş.). *Âyîn-i Kalenderi*. İntişârât-ı Firâvân.
- Erçavuş, D. (2020). Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açından İncelenmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esed-i Tûsî (1365 hş.). *Lugat-ı Furs* (nşr. Fethullah Müctebâyî-Ali Eşref Sâdıkî). İntişârât-ı Hârzemî.
- Enverî (1376 hş.). *Divân-ı Enverî* (nşr. Muhammed Takî Müderris Radavî). İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Enverî, H. (1381 hş.). *Ferheng-i buzorg-ı suhen*. İntişârât-ı Suhen.
- Gevherîn, S. S. (1388 hş.). *Şerh-i ıstılâhât-ı tasavvuf*. İntişârât-ı Zevvâr.
- Hâkânî-yi Şîrvânî (1378 hş.). *Divân-ı Hâkânî-yi Şîrvânî* (nşr. Ziyâu'd-dîn Seccâdî). İntişârât-ı Zevvâr.
- Hâtib, M. (1953), *Fustâtu'l-Adâle Fî Kavâidi's-Saltana* (nşr. Osman Turan). TTK Yayınları.
- Hemedânî, A. (1370 hş.). *Temhîdât* (nşr. Afif Useyrân). İntişârât-ı Menûçehrî.

- Hidâyet, R. (1316 hş.). *Riyâzu'l-Ârifîn*.
- Irâkî, F. (1372 hş.). *Mecmû'a-i âsâr-ı Fahrüddîn-i Irâkî* (nşr. Nesrîn Muhteşem Huzâî). İntişârât-ı Zevvâr.
- Kâşânî, İ. (1367 hş.). *Misbâhu'l-hidâye ve miftâhu'l-kifâye*.
- Kedkenî, M. Ş. (1386). *Kalenderiyye der târih*. İntişârât-ı Suhen.
- Muhammediyân, A. & Fâtıma, B. (1394 hş.). Ber-resî-yi mezâmîn-i kalenderi der-gazaliyât-ı Attâr ve Hâfız. *Pezûhişhâ-yı Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî*, Behmen (8).
- Mu'în, M. (1360 hş.). *Ferheng-i Fârsî*. İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Mu'izzî (13393). *Kulliyât-i Dîvân-i Emîr Mu'izzî-i Nişâbûrî* (nşr. Muhammed Rızâ Kanberî). İntişârât-ı Zevvâr.
- Murtezavî, M. (1365 hş.). *Mekteb-i Hâfız*. İntişârât-ı Tûs.
- Mü'ezzinî, A. A. (1395 hş.). Berresî-yi kalenderiyât-ı Senâî ez lihâz-i muhtevâ. *Faslnâme-i Tehassus-ı Tahlîl ve Nakd-ı Mutûn-ı Zebân ve Edebiyât-ı Farsî*, 29.
- Nefisi, A. E. (1355 hş.). *Ferheng-i Nefisi*, İntişârât-ı Hayyâm.
- Ocak, A. (1992). *Osmanlı imparatorluğunda marjinal sûfilik Kalenderiler*. TTK Yayınları.
- Pâdşâh, M. (1362 hş.). *Ânenîrâc ferheng-i Câmi'-i Fârsî*. İntişârât-ı Hayyâm.
- Pindârî, Y. (1385 hş.). *Hekîm Senâî ve kazelhâ-yı kalenderâne şûrîde-yi der Gazne endîşehâ ve âsâr-ı Hekîm Senâî*. (nşr. Muhammed Futûhî-Alî Asgar Muhammed Hânî). İntişârât-ı Suhen.
- Râmpûrî, G. M. (1363 hş.). *Gıyâsu'l-lugât* (nşr. Mansûr Servet). İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Reşîdî, A. T. (trs.). *Ferheng-i Reşîdî* (nşr. Muhammed Abbâsî). Çâp-ı Rengîn.
- Ritter, H. (1379 hş.). *Deryâ-yı cân* (trc. Mihr Âfâk Bâybûrdî). İntişârât-ı Beyne'l-Mileli el-Hidâ.
- Sa'id, C. B. (1384). *Âyîn-i Kalenderân*. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Kirmân Şehîd Bâhener.
- Sârimî, S. (1389 hş.). Mustelehât-ı irfânî ve mefâhîm-i ber-ceste der zebân-ı Attâr. *İntişârât-ı Pezûhişgâh-ı Ulûm u Mutâlâ'ât-ı Ferhengî*.
- Senâî-yi Gaznevî (1385 hş.). *Dîvân-ı hekîm Ebû'l-mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî* (neş. Müderris-i Radavî). İntişârât-ı Senâyî.
- Sevimli, E. (2020). 16. yüzyıl klasik Türk şiirinde Kalenderi algısı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, 35/1, s.31-66.

- Sevimli, E. (2021). *Rafine bir Hak âşıklığının edebî seyri klasik şiirde Melamet düşüncesi ve Melamilik*. Gece Kitaplığı.
- Sühreverdî, Ö. Ş. (1966). *Kitâbu avârifi'l-ma'ârif*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî.
- Zerrînkûb, A. (1363 hş.). *Custucû der tasavvuf-ı İnan*. İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Zerkânî, S. M. (1385 hş.). *Senâ'î ve sünnet-i gazel-i irfânî-şûrîde-yi der gazne endîşehâ ve âsâr-ı Hekîm Senâ'î*, (nşr.Muhammed Futûhî-Alî Asğar Muhammed Hânî). İntişârât-ı Suhen.

- Etik Kurul İzni** Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.
- Çatışma Beyanı** Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.
- Destek ve Teşekkür** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.